

Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 320/932) el-Menhiyyât Adlı Eserindeki Nehiy İçerikli Rivayetlerin Fıkhî Açından Tahlili

Zübeyir Aslan

0000-0002-4834-8749 | zubeyir.aslan@ahievran.edu.tr

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı, Kırşehir, Türkiye

ROR ID: [05rrfpt58](https://orcid.org/05rrfpt58)

Öz

İslam Hukuku, emir ve nehiy kavramlarından oluşan birtakım ilke ve kurallar koymuştur ki naslardan şer'î hüküm istinbatında bunlardan istifade edilmektedir. Fıkıh usulü âlimlerine göre bu kavramlardan biri nehiydir. Mutlak nehyin sığasının yasaklayıcı özellikte olduğunda, yasaklamanın harama hakikaten, kerahet ve diğer hükümlere ise mecazen delalet ettiğinde usulcüler görüş birliği içerisindeyler. Ancak onlar, bazı nehiylerin hüküm ifade etme derecesinde ihtilaf yaşamışlardır. Cumhura göre, aksine herhangi bir karine yoksa nehyde asıl olan, nehyin tahrîme delalet etmesidir. Bir kısım usulcü ise şayet haramlığa delalet eden başka bir karine varsa nehyin tahrîm gerektirdiğini, yoksa kerahet ve irşad vb. anlamında kullanıldığını ifade etmektedirler. Buna göre usulcülerin çoğunluğu, şayet aksine bir karine yoksa mutlak nehyin kesin olarak "tahrîm"e delalet ettiğini ifade ederken, bazı usulcüler, naslardaki nehiylerin delaleti ve fikhî hükümlere etkisi konusunda bunun her zaman tahrîme delalet etmeyebileceğini vurgulamaktadırlar. Hakîm et-Tirmizî tarafından telif edilen *el-Menhiyyât* adlı eserde zikredilen nehiyler de daha çok bu ikinci kategorideki usulcülerin görüşleri doğrultusunda olduğu değerlendirilmiştir. Fıkıh usulü âlimleri, nehyin sığası, nehyin sığasının fesad ve butlana delaleti ile fevr ve tekrarı gerektirip gerektirmediği hususunda ihtilaf yaşamışlardır. Ancak usulcüler nehyin doğrudan veya dolaylı şekilde hüküm koymasında hemfikirler. Bunun için literatürde nehy-i sarîh ve nehy-i gayri sarîh tabirleri kullanılmıştır. Nehy-i sarîh'de hüküm açık olup şarî'in ne istediği bilinmektedir. Ayrıca konum itibarıyla nehyeden kişi, baskın otorite sahibi olup üstün asta emri gibi buyurucu mevkidedir. Gayr-i sarîh kategorisinde değerlendirilen nehiy ise hüküm koymada bu netlikte bağlayıcı değildir. Zira bu nevi nehiy tahrîmle birlikte kerahet, ibâha, te'dîb, dua, tahkîr, teselli, beyânü'l-âkıbe, ye's, irşad, tahzîr, tehdit ve iltimasa da delalet edebilmektedir. Hakîm et-Tirmizî'nin telif ettiği *el-Menhiyyât* adlı eser Hz. Peygamber'den rivayet edilen çeşitli alanlardaki nehiyleri ihtiva etmiştir. Bu yönüyle eser bir fıkıh usulü konusudur. Araştırdığımız kadarıyla bu eserin fikhî açıdan değerlendirilmesinin yapılmamış olması dikkati celp etmiştir. Bu çalışmadaki amaç söz konusu nehiylerin fikhî tahlil ve değerlendirmesini yapmaktır. Çalışmada tahkik yöntemine başvurulmuş, içindeki rivayetler baştan sona kategorize edilmiştir. Buna göre *el-Menhiyyât*'ta zikredilen yasakların, daha çok nehyin gayr-i sarîh kategorisinde varid olduğu görülmüştür. Keza araştırma neticesinde, zikredilen rivayetlerin büyük bir kısmının Hz. Peygamber'in Kur'an'daki hükümleri açıklama rivayetlerinden oluştuğu, bir kısmının ise o'nun müstakil sayılabilecek söylem ve tatbikatları olduğu bulgusuna da rastlanmıştır. *el-Menhiyyât* üzerinde yapılan çalışma çerçevesinde içinde zikredilen nehyin bir bölümünün ibadetlerle ilgili olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in bazı vakitlerde namaz kılmayı, imamlık, müezzinlik ve Kur'an eğitiminin ücret karşılığında yapmayı, imam hutbe okurken konuşmayı, mezbele ve makberler içinde namaz kılmayı, ramazan ayında hilalin görülemediği şek/süphe günü, dini bayram günleri ile yemek yemeden iki gün üst üste oruç tutmayı yasaklaması kerahet babından; cünüplü iken mescide girmeyi, bu haldeyken mescitte oturmayı yasaklaması ise tahrîm babından addedilmiştir. *el-Menhiyyât*'ta değinilen bazı nehiyler aile hukuku ile alakalıdır. Nitekim iki kız kardeş, bir kadın ve halası ile bir kadın ve teyzesi gibi bazı yakın akrabaların aynı zaman diliminde aynı erkeğin nikâhı altında bulunmaları yasaklanmıştır. Nehyedilen şîğâr nikâhında da iki kadının değiş tokuşu yapıldığı için mehir söz konusu değildir. Hz. Peygamber'in buradaki nehyi, mali bir bedel konulmadan, iki kadının karşılıklı olarak mehir mesabesinde değerlendirilmesi hususundadır ve

bu nevi akit de haram/batıl sayılmıştır. Hz. Peygamber günlük hayatta insanların kullandıkları bazı tazim kavramlarını nehyetmiş, beden sağlığına önem vermiş ve bazı bedensel hakların çiğnenmesini yasaklamıştır. Keza o, hayvan hakları hususunda da Müslüman toplumu uyarmıştır. Hz. Peygamber altının gümüşle satılmasını yani faizli işlem yapılmasını, Müslümanların şarap içmesini haram kılmıştır. Hz. Peygamber insanların giyim kuşamda israfa kaçmamalarını tavsiye etmiş; erkeklerin ipek giysi giymeleri ve ihtiyaç yokken altınla süslenmelerini nehyetmiştir. Bu itibarla çalışmada, mezkûr eserde zikredilen ve nehiy ifade eden yukarıda verilen hususlara benzer rivayetlerin fikhî tahlil ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Nehiy, el-Menhiyyât, Tahrîm, Kerahet

Atıf Bilgisi

Aslan, Zübeyir. "Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 320/932) el-Menhiyyât Adlı Eserindeki Nehiy İçerikli Rivayetlerin Fikhî Açından Tahlili". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Eylül 2025), 1113-1140. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1673611>

Geliş Tarihi	10.04.2025
Kabul Tarihi	05.09.2025
Yayın Tarihi	15.09.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	ethicalahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Fiqh-Based Analysis of the Prohibitory Narrations in al-Manhiyyāt by Ḥakīm al-Tirmidhī (d. 320/932)

Zübeyir Aslan

0000-0002-4834-8749 | zubeyir.aslan@ahievran.edu.tr

Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Theology, Department of Fiqh, Kırşehir, Türkiye

ROR ID: [05rrft58](https://orcid.org/05rrft58)

Abstract

Islamic law has established a set of principles and rules derived from the concepts of command and prohibition, which are utilized in the derivation of legal rulings from the scriptural sources. According to scholars of Islamic legal theory, one of these key concepts is *nahy*. Since *nahy* requires the abandonment of what is prohibited, the scholars unanimously agree that the wording of an absolute prohibition inherently carries a forbidding character: it denotes prohibition in its literal sense, while it refers to reprehensibility or other rulings only metaphorically. However, the scholars differed regarding the extent to which certain prohibitions convey binding legal force. The majority opinion maintains that, unless there is a contrary indicator, prohibition fundamentally signifies *taḥrīm*. Some scholars, however, argued that if there is a supporting indicator pointing to prohibition, then *nahy* implies *taḥrīm*; otherwise, it may denote reprehensibility or guidance. Thus, while the majority view is that an absolute *nahy* unequivocally indicates *taḥrīm* unless evidence suggests otherwise, some scholars stressed that not all prohibitions in the sources necessarily indicate *taḥrīm*, as their implications and legal effects may vary. The prohibitions cited in *al-Manhiyyāt*—a work authored by Ḥakīm al-Tirmidhī—are assessed to reflect this latter view largely. Scholars of legal theory further debated whether the wording of *nahy* implies invalidity, whether it requires immediate cessation, and whether it necessitates repetition. Nonetheless, they agreed that *nahy* establishes legal rulings either directly or indirectly. Accordingly, the literature uses the terms *nahy ṣarīḥ* (explicit prohibition) and *nahy ghayr ṣarīḥ*. In *nahy ṣarīḥ*, the ruling is clear, and the intent of the Lawgiver is explicitly known, often expressed in the context of an authoritative command from a superior to a subordinate. In contrast, *nahy ghayr ṣarīḥ* does not establish rulings with the same clarity and binding force; rather, it may denote prohibition along with other meanings, such as reprehensibility, permissibility, discipline, supplication, disparagement, consolation, indication of consequence, despair, guidance, warning, threat, or request. The prohibitions compiled by Ḥakīm al-Tirmidhī in *al-Manhiyyāt* include narrations attributed to the Prophet Muḥammad concerning various aspects of life. From this perspective, the work falls within the scope of *uṣūl al-fiqh*. The lack of a juristic analysis of this work is noteworthy, and this study seeks to provide a legal examination and evaluation of its content. The method of verification was employed, and the narrations were categorized in detail. It was observed that most prohibitions in *al-Manhiyyāt* belong to the category of *nahy ghayr ṣarīḥ*. The findings further indicate that a considerable portion of the narrations represent the Prophet's explanations of Qur'anic rulings, while some reflect his independent sayings and practices. The study revealed that several prohibitions in *al-Manhiyyāt* relate to acts of worship. For instance, the Prophet forbade praying at certain times, performing imamate, calling to prayer, or teaching the Qur'an in return for payment, speaking while the imam delivers the Friday sermon, and praying in garbage dumps or graveyards. He also prohibited fasting on the day of doubt (the day when the crescent is not sighted), on religious festival days, and fasting two consecutive days without eating in between—these fall under *karāḥah*. Conversely, his prohibition against entering or remaining in a mosque in a state of major ritual impurity is considered under *taḥrīm*. Other prohibitions mentioned in *al-Manhiyyāt* pertain to family law, such as the prohibition of marrying two sisters simultaneously, or a woman together with her paternal or maternal aunt. The practice of *shighār* marriage—where two women are exchanged without dowries—is also prohibited,

as it lacks a financial consideration, rendering the contract invalid and unlawful. In daily life, the Prophet forbade certain honorific expressions, emphasized bodily well-being, and prohibited violations of bodily rights. He also drew attention to animal welfare. Furthermore, the Prophet prohibited usury by forbidding the exchange of gold for silver in unequal terms, and he forbade Muslims from drinking wine. In terms of dress, he advised against extravagance and prohibited men from wearing silk or adorning themselves with gold without necessity. Accordingly, this study offers a juristic analysis and evaluation of such narrations in *al-Manhiyyât* that express prohibition.

Keywords

Islamic Law, Usul al-Fiqh, Prohibition, al-Manhiyyât, Legal Forbiddance, Legal Disapproval

Citation:

Aslan, Zübeyir. "A Fiqh-Based Analysis of the Prohibitory Narrations in al-Manhiyyât by Hakîm al-Tirmidhî (d. 320/932)". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/2 (September 2025), 1113-1140. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1673611>

Date of Submission	04.10.2025
Date of Acceptance	09.05.2025
Date of Publication	09.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Use of Artificial Intelligence	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İslam Hukuku, insanların din, can, akıl, nesil ve mallarını korumayı gaye edinmiş¹ ve bunların sağlanabilmesi için naslarda emir ve nehiylerden oluşan birtakım ilke ve kuralları koymuştur. Başta ibâdât ve muamelâta dair olanlar olmak üzere, fikhî hükümlere usulî lafız ve kavramların delaleti sayesinde ulaşılmaktadır. Cumhura göre; kelâmın hakikat, mecaz, emir, umum, husus, mücmel, mübeyyen, mefhum, müevvel, nâsih ve mensûh oluşuna dair deliller bulunduğu gibi hükümün haram ve yasak oluşuna delalet eden *nehiy* kavramı da bulunmaktadır.² Hatta teklifi hükümlerde emirle birlikte nehiy en önemli delildir denilebilir. Bu nedenle genel anlamda hem cumhur hem de Hanefîlerin başını çektiği usulcülere göre mutlak nehiy şer'î hüküm ifade eder. Bununla birlikte nehiy kavramının tahrîm veya kerahete hangi durumlarda delalet edeceği, delaletle birlikte başkaca karineye ihtiyaç duyup duymayacağı hususu usulcüler arasında tartışmalı bir konudur. Cumhura göre, aksine herhangi bir karine yoksa nehiyde asıl olanın, onun tahrîm/haramlık gerektirdiğidir. Diğer bir kısım usulcüler ise, Kur'an veya hadiste yer alan nehiy hususunda; şayet haramlığa delalet eden başka bir gerekçe varsa, bu nehyin tahrîmi ifade ettiğini, başka bir karine yoksa bunun haramlığı değil, kerahet ve irşad anlamında kullanıldığını ifade etmektedirler.³

Fıkıh usulü ekollerinin ortaya çıktığı döneme denk gelen bir sırada yaşayan Ḥakīm et-Tirmizî (ö. 320/932) hadis, tasavvuf, fıkıh ve gramer gibi⁴ dinî ilimlerde çeşitli telifler verdiği gibi fıkıh sahasında da *el-Menhiyyât*'ı telif etmiştir. Eserdeki nehiyler fert ve cemiyeti ilgilendiren birçok alanla ilgilidir. Ancak *el-Menhiyyât*'ta zikredilen nehiyler genel olarak yukarıda verilen nehyin özellikleri çerçevesinde ele alınmadığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte nehiyler bazı aklı ve nakli gerekçelerle vuzuha kavuşturularak güçlendirilmiştir. Eserin hicrî üçüncü asrın sonları veya dördüncü asrın başlarında kaleme alınmış olabileceği düşünülmektedir. Eser, hem erken dönemde telif edilmiş olması hem de nehiyleri gerekçeli vermesi yönüyle ehemmiyet arz etmektedir. Muhakkikin eserin mukaddimesindeki tespitine göre, eserde değerlendirilen rivayet sayısı sekiz yüzden fazladır.⁵ Eserde zikredilen nehiyler/yasaklar, aile hukuku, sosyal ve ahlaki münasebetlerle birlikte, ibadetler, alışverişler, sağlık, giyim kuşam ve yiyecek içecekleri konu edilmektedir.

Araştırmalar neticesinde görüldü ki, *el-Menhiyyât*'ta zikredilen rivayetlerin büyük bir kısmı doğrudan Kur'an'dan istinbat edilmiştir. Yani Hz. Peygamber, söz konusu nehiylerle vahyin ahkâma dair bir bölümünü tefsir etmekte, bir kısmı ise onun müstakil sayılabilecek söylem ve tatbikatlarıdır. Buna göre Yüce Allah tarafından teşrî edilen nehiylerin tahrîmle birlikte kerahet ifade ettiği gibi Hz. Peygamber'in müstakil teşrî'leri bağlamındaki tatbikatları da tahrîmle birlikte kerahete de yorumlanabilmektedir. Bununla birlikte ister vahyi beyan etmek babından olsun, ister müstakil olarak teşrî'de bulunmak olsun, nebevî sünnetin tamamı bizim için örneklik

¹ Abdulkadir Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâiyyî'l-İslâmî* (Dimaşk: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, 2013), 1/260; Abdulvahhab Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh* (Kahire: Dârü'l-hadis, 2003), 232; Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 111.

² Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî, *el-Lüma fi usûli'l-fikh* (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2003), 6.

³ Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîṭ fi usûli'l-fikh* (Dârü'l-kütübî, 1994), 3/360.

⁴ Abdülfettah Abdullah Bereke, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Ḥakīm et-Tirmizî* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/198-199.

⁵ Muhammed b. Alî b. Hasen Ḥakīm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, thk. Ebû Hacı Muhammed es-Said b. Besyûnî Zağlûl (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1986), 3, 5.

teşkil eder.⁶ Ancak Hz. Peygamber'in bazı zamanlarda dünya işleriyle ilgili çeşitli yasaklar koyduğu, daha sonra bunlardan rücu ettiği de varittir. Aynı zamanda, literatürde zevâid sünnet olarak tabir edilen ve Hz. Peygamber'in giyim kuşam, oturuş kalkışlarını konu edinen rivayetlerde geçen hükümleri terk etmek de herhangi bir ceza gerektirmeyen sünnetlerdir.⁷ Şu hâlde o'nun bu türden emir ve nehiyleri beşeri yönüyle olup risâlet vazifesi dışında olup ittiba gerektirmese de ahlaki prensipler olarak örneklik teşkil edebilir. *el-Menhiyyât*'ın bu alanda telif edilen diğer çalışmalardan farkı, eserde zikredilen her rivayetin ya naslardan nakli delilinin getirilmiş olması ya da akli gerekçesinin açıklanmasıdır. Bir bakıma her rivayetin ayrı ayrı felsefesi yapılmıştır. Eserin araştırılmasına vesile olan bir başka sebep de burada zikredilen birtakım nehiylerin günümüzde de güncelliğini koruyan ve kişi, aile ve toplumun refahı için uzak durulması gereken kimi davranışları barındırmasıdır.

Çalışma *el-Menhiyyât*'taki rivayetlerin fikhî tahliliyle sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte bizim koyduğumuz kategori ve başlıklarda verilen rivayetlerin bir-iki tanesinde Hakîm et-Tirmizî'nin açıklama ve gerekçeleri serdedilip iktifa edilmiştir. Bu nedenle de nehiy kavramı ve literatür taramasına sınırlı çerçevede değinilerek, sadece nehyin tanımı, nevileri, muktezası, delalet ve mucebinin açıklamalarıyla yetinilmiştir. Bu itibarla buradaki rivayetlerin değerlendirilmesine geçmeden önce mezkûr başlıklara değinmek gerekir.

1. Nehyin Tanımı

Nehiy Arapça sözlükte, emr'in karşıtı olup menetmek anlamına gelmektedir.⁸ Fıkıh usulü âlimlerine göre “nehiy”; “Bir işten kaçınmayı buyurucu bir tarzda talep etmeye delâlet eden inşâî söz.” demektir.⁹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ' (ö. 458/1066): “Nehyin sözlü olması icap eder. Zira kölesini bağlayan ve üzerine kapıyı kapatanın yaptığı şey nehiy değil men etmektir.”¹⁰ demektedir. Buna göre nehyde lafızların kullanılması ve kavli iradenin olması gerekir. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) nehyin, “mahzûr, muharram, zenb, mezcûr ve kabîh şeklinde de isimlendirildiğini” ifade etmiştir.¹¹ O halde nehyin bir eylemim yapılmamasına yönelik olarak şunu ifade ettiğini söylemek mümkündür: Sözlü iradeyle birlikte, nehyedenin muhatabından konum olarak daha yüksek bir mevkide bulunması, sözünün buyurucu tarzda olması gerekir.¹²

⁶ Metin Yiğit, *Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 189.

⁷ Yiğit, *Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, 206.

⁸ Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Darü'l-maârif, ts.), 4564; Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Darü'n-nefâis, 2012), 339; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, thk. Şeyh Ahmed İzzu (Dimaşk: Darü'l-kitabi'l-arabi, 1420/1999), 1/278.

⁹ Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, 339; Alâüddin Ali b. Muhammed b. Ali el-Ba'li İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-akkâmi'l-fer'iyye*, thk. Abdulkarim Fudaylî (el-Mektebetü'l-asriyye, 1999), 259; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, 1/278; Muhammed Hudarî, *Usûlü'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 2002), 202; Abdulkarim Zeydân, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle Nâşirîn, 2014), 279; H. Yunus Apaydın, “TDV İslâm Ansiklopedisi”, *Nehiy* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/544.

¹⁰ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali b. Sir el-Mübareki, 1990, 1/159.

¹¹ Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi 'usûli'l-fikh*, thk. Taha Cabir Feyad el-Ulvânî (Müessesetü'r-risâle, 1997), 102.

¹² Cemâlüddin İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf Şîrâzî, *el-Lüma' fî usûli'l-fikh* (Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 2003), 24; Muhammed b. Ali et-Tayyib el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, thk. Halil el-Mis (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1982), 1/43; Tuba Erkoç, *Ebû*

2. Nehyin Nev'ileri

Haneî usulcüler, hükme delalet eden nehyin mana yönüyle hakikat ve mecaz anlamında kullanıldığını, bunun da sarîh ve gayr-i sarîh şeklinde kategorize edilebileceğini ifade etmektedir.¹³ Bu nedenle burada konu, nehyin mezkûr yönlerinden sadece onun mana yönüyle sarîh ve gayr-i sarîh şeklindeki taksimi esas alınıp değerlendirilmiştir.

2.1. Nehy-i Sarîh Sîgaları

Usul âlimlerinin çoğunluğuna göre nehyin bir sîgası vardır ve mana bakımından en sarîh sîgası “لا تفعل” (*la tefal*) (nehy-i hâzır)¹⁴ ve türevleri ile “مه” (*meh*) (bırak) ve “سه” (*sah*) (sus) anlamdaki ism-i fiillerdir.¹⁵ Bu nevi nehye “hakiki nehy” de denir.¹⁶ Nehy-i sarîh'te şâri'in ne istediği kesin ve açık bir şekilde bilinmektedir. Ayrıca konum itibariyle nehyeden, üstün asta emri (isti'lâ) yetkisine sahiptir. Bu çeşit nehye delalet eden başka kavram ve ifade şekilleri de bulunmaktadır. Mesela “زرو” (*zerû*),¹⁷ “اجتنبوا” (*ictenibû*)¹⁸ gibi bazı naslardaki kavramlar ile “دع” (*de'*)¹⁹ gibi anlam itibariyle nehyi gerektiren fiillerin emir kipinde kullanılarak, işin helal olmadığını veya sakınılması gerektiğini ifade etmektedir. Keza “لارفت” (*lâ rafese*) - “لا فسوق” (*lâ fusûka*) gibi haberî cümlelerin olumsuz hallerde kullanılması da bu nevi nehiydir.²⁰ Bunlar açıkça ve sarahaten nehyi ifade eden kavramlardır. Buna göre bu kalıplarda bulunan nehiyler haram veya keraheti ifade eder.

2.2. Nehy-i Gayri Sarîh Sîgaları

“La tef'al” fiili ile “meh” ve “sah” anlamdaki ism-i fiiller dışında nehyi ifade eden kavramlar, gayr-i sarîh nehiylerdir. Bu nevi nehyi aynı zamanda “kinaye” ve “mecâzî” nehyi adını almıştır.²¹ Usulcüler, doğrudan yasaklamak anlamındaki Arapça “harrame” ve “nehâ” fiilleri ve türevleri iktizâ yönüyle nehy-i gayr-i sarîh olduğunu ve bunun da hüküm gerektirdiğini ifade etmektedirler. Bu tür nehye şu örnekler verilebilir: “قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ...” (*De ki: Rabbim ancak açık ve gizli fuhşiyatı, ...haram kılmıştır.*),²² “وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ...” (*Muhakkak ki Allah*

İshâk eş-Şîrâzî'nin Emir ve Nehiy Hakkındaki Görüşleri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 104; İhsan Akay, “Bütün Yönleriyle Zemahşerî”, *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Emir-Nehiy Sîgaları Bağlamında Belâgat-Fıkıh İlişkisi*, ed. Ömer Aslan - Hasan Özalp (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2023), 2/149.

¹³ Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevi* (İstanbul: Şirketü's-sahâfeti'l-Osmâniyye, 1890), 28.

¹⁴ Abdullah Çolak, “Naslarda 'Nehiy' Şekinde Gelen Yasakların Hükme Delaleti”, ed. Fikret Karaman (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 1/278.

¹⁵ Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhîr fi usûli'l-fıkıh*, 3/365; İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1997), 1/96; Ubeydullâh b. Ömer b. İshâ Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille fi'l-uşûl* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 2001), 34; Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi (Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1993), 205.

¹⁶ Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fıkıh*, 24; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, 1/278-279.

¹⁷ *Kur'ân-ı Kerim Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/78; Mehmet Ata Deniz, *Kur'an'da Gayr-i Sarîh Nehiy*, “Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi” 5/10 (2018), 17.

¹⁸ el-Hucurât 49/12.

¹⁹ Arapça şu atasözü örnek olarak zikredilebilir: “خذ ما صفا دع ما كدر” (Sağlıklı ve duru olanı al, bulanık olanı alma/bırak.)

²⁰ el-Bakara 2/197.

²¹ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, 1/279.

²² el-A'râf 7/33.

...fuhşiyatı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar.)²³ el-Menhiyyât'ta zikredilen nehiyeler daha çok bu nevidendir. Bir başka ifadeyle eserdeki hemen hemen bütün rivayetler “neha” kavramıyla başlamaktadır. Gayr-i sarîh kategorisinde değerlendirilen nehiy tahrîmle birlikte birçok manaya gelmektedir. Nitekim kerahet, ibâha, te'dîb, dua, tahkîr, teselli, beyânü'l-âkibe, ye's, irşad, tahzîr, tehdit ve iltimas bu kabildendir.²⁴ Şu halde nehy-i gayr-i sarîh dolaylı olarak da olsa haram veya kerahete teşmil edebilir.

3. Nehyin Muktezası

Nehiy, bizzat mefsedeti ortadan kaldırmayı veya mefsedete sebep olana mani olmayı gerektirir. Usul âlimlerinin çoğuna göre, mutlak nehyin muktezası; onun derhal yerine getirilmesidir. Buna göre mutlak nehiy'de terâhi (erteleme) yoktur. Ebû İshâk Şîrâzî'ye (ö. 476/1083) göre nehiyle birlikte bir karine olmadığı takdirde, bu hem fiilden hemen el çekmeyi hem de sürekli olarak yapmamayı gerektirir.²⁵ Gazzâlî (ö. 505/1111) ve ez-Zerkeşî de (ö. 794/1392) nehyin fevr ve tekrara delalet ettiğini ifade etmektedir.²⁶ Ferrâ ve Kelvezânî'ye (ö. 510/1116) göre nehiy, muhatabı nehyedilen şeyden hem fevren terketmeye girişmeyi hem de tekrarı gerektirdiğini ifade etmektedirler.²⁷ İbnü'l-Lahhâm da (ö. 803/1401) şayet emir tekrarı gerektirir diyorsak, nehiy tarik-i evlâ ile tekrarı gerektirir, demektedir.²⁸ Buna göre şâr'i tarafından nehyedilen şeyden hemen el çekilmesi ve bunun tekrar bağlamında ömür boyunca terkedilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.²⁹

Ancak Hanefî fakihlerden Debûsî (ö. 430/1039) ile Şâfiî fakihlerden Seyfeddin Âmidî (ö. 631/1233), mutlak nehyin devamı delalet etmediğini, ancak nehyde devamın açıkça belirtilmesi veya devamı delalet eden bir karinenin ortaya çıkması halinde bunun kabul edilebileceğini ifade etmektedirler.³⁰ Mâlikî usulcû Bakillânî de (ö. 403/1013), emrin fevri gerektirmediği gibi nehyin de fevri gerektirmediğini ifade etmektedir.³¹ Râzî de nehyin fevre delalet etmesini şartlı kabul etmektedir. Ona göre, “Şayet nehiy tekrarı gerektirir diyorsak, şüphesiz fevre de delalet eder, nehiy tekrarı gerektirmez diyorsak o zaman fevre de delalet etmez.”³² Bazı günümüz İslam hukuku araştırmacıları ise nehyin muktezasının fiiller üzerindeki etkisini öne çıkarmaktadırlar.

²³ en-Nahl 16/90.

²⁴ Seyfüddîn Alî b. Muhammed Âmidî, *el-lhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezzâk Affî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1402/1982), 2/187; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*, 3/367-368; Şevkânî, *İrşâdû'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, 1/279; Hasan Ali Görgülü, *Nehyin Delalet Konusunda Usulcülerin Görüşleri*, “Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi” 2/25 (2012), 82-83.

²⁵ Şîrâzî, *el-Lüma fî usûli'l-fikh*, 24.

²⁶ Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi (Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1993), 211-213; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*, 3/373.

²⁷ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali b. Sir el-Mübareki, 1990, 2/428; Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen Kelvezânî, *et-Temhid fî usûli'l-fikh* (Mekke: Dârü'l-medenî li'tabâati ve'n-neşir, 1980), 1/363.

²⁸ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-akkâmî'l-fer'iyye*, 261.

²⁹ Çolak, “Naslarda 'Nehiy' Şekinde Gelen Yasakların Hükme Delaleti”, 1/282.

³⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî'l-usûl*, 41; Âmidî, *el-lhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2/158.

³¹ Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Bâkallânî, *et-Takrîb ve'l-irşad fî usûli'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998), 2/318.

³² Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi 'usûli'l-fikh*, thk. Taha Cabir Feyad el-Ulvânî (Müessesetü'r-risâle, 1997), 2/285.

Buna göre, yasaklanan fiilin tamamen mi yoksa kısmen mi hükümsüz kılındığı ile nehyin, yasaklanan fiilin icazetine etki edip etmediği üzerinde durmak gerekir.³³

4. Nehyin Fesâd-Butlân'a Delaleti

Nehyin akitlerin geçersizliğine delaleti hususunda fıkıh mezhepleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunda nehyin doğrudan fiile yönelik olması, fiile mücavir olana yönelik olması ve fiilin şartlarına yönelik olması hususu etki etmektedir. Bunlardan ilk ikisinin delaletinde usulcüler arasında herhangi bir tartışma yoktur. Ma'dûmun satışı³⁴ ile abdestsiz namaz kılmanın geçersiz olması gibi. Keza fiile mücavir olandaki nehyin kerahete delalet ettiği hususunda da usulcüler hemfikirler. Mesela, Cuma saatinde alışveriş yapmak ile gasbedilen bir mal/toprakta namaz kılmak sahih olmakla birlikte haram olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Ancak nehyin fiilin şartlarına yönelik olması durumunda, fesâd ile butlan arasında fark olup olmadığı konusu cumhur ile Hanefîler arasında tartışmalıdır. Cumhur her iki kavram arasında bir fark görmez. Buna göre ibadetlerin butlanı ile muamelatın fesâdı arasında nehy açısından herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Nitekim Şîrâzî, nehyin nehyedileni fesâd ettiğini vurgulamaktadır, yani o teferruata girmeden nehyedilenin mutlak anlamda geçersiz kılındığını aktarmaktadır.³⁵ Hanbelî fakih Kelvezânî de Ahmed b. Hanbel'e dayandırdığı görüşünde nehyin akdin fesâdını gerektirdiğini ifade etmektedir. Bu hususta Hz. Peygamber'in, henüz ortaya çıkmayan meyvelerin satışını yasaklamasını örnek olarak vermekte ve bu bey'/akid fâsiddir zira nehyedilmiştir, demektedir.³⁶ Şu halde cumhura göre nehy hem aslında hem de vasıfta geçersizliği gerektirdiğinden bu nevi fillere herhangi fıkhi sonuç bağlanamaz.³⁷

Hanefîlerin mezhepte esas alınan görüşü doğrultusunda batılın hem asıl hem de vasıf itibarıyla meşru olmayan fiilleri kapsadığı, fâsid ile de asıl yani amelin kendisi meşru olmakla birlikte, vasıf itibarıyla meşru olmayan fiillerin kastedildiği vurgulanmıştır.³⁸ Buna göre Hanefîler ibadetlerdeki nehyin butlanı gerektirdiğini kabul ederlerken, muamelat alanındaki şarta yönelik nehyin fesâdı gerektirmediğini, dolayısıyla bu durumdaki alışverişin mevkufl olduğunu ifade etmektedirler.³⁹

5. Nehyin Mucebi

Nehyin mucibinde (gerektirdiği durum) usulcüler ihtilaf yaşamışlardır.⁴⁰ Onlar, nehyin mucibinin hakiki, mecaz, ikisi arasında müşterek veya tevakkufa delaleti hususunda farklı görüşlere sahiptir. Buna göre nehyin mucibinin hakiki olduğunda tahrîm, mecaz olduğunda ise kerahet veya karine bulunup bulunmamasına göre tevakkuf etmeyi gerektirir.

³³ Fatih Orhan, *Nehyin Muktezası: Yasaklanan Fiilin Hükümü ve Hukukî Sonuç Doğurması*, "İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi" 30 (2017), 75-76.

³⁴ Akit sırasında mevcut olmayan mal. (Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, ts.), 6/71; Ahmet Özel, *TDV Dinî Terimler Sözlüğü* (Ankara: İSAM Yayınları, 2023), 1/756.)

³⁵ Şîrâzî, *el-Lûma fî usûlî'l-fıkh*, 25.

³⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûlî'l-fıkh*, 1/369.

³⁷ Görgülü, *Nehyin Delalet Konusunda Usulcülerin Görüşleri*, 96.

³⁸ Görgülü, *Nehyin Delalet Konusunda Usulcülerin Görüşleri*, 96.

³⁹ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahşî, *Temhîdül-fusûl fî'l-usûl*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Darü'l-ma'rife, ts.), 1/132.

⁴⁰ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, 1/279-280.

5.1. Tahrîm

Cumhura göre mutlak nehyin mucebi tahrîmdir. Bir başka ifadeyle, karinelere mücerred olan mutlak nehyi tahrîmi gerektirir. Kişi, nehyedilene bırakıp bırakmamakta muhtar olmakla birlikte şayet bırakırsa sevap kazanır, bırakmayıp işlemeye devam ederse haram işlemiş olur.⁴¹ Haram ifade eden nehye şu ayet-i kerîmeler örnek gösterilir:

“Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o fuhşiyattır, kötü bir yoldur.”⁴² “وَلَا تَقْرُبُوا الزُّنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا”
 “...Allah'ı zikir ve anmaya koşun ve alışverişi bırakın...”⁴³ “فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ”

Birinci ayette geçen nehyin tahrîm gerektirdiği hususunda ihtilaf yaşanmamıştır. İkinci ayette geçen alışverişin bırakılması talebi de hem cumhur hem de Hanefîlere göre tahrîm ifade etmektedir. Şu farkla ki, Cuma hutbesi esnasında yapılan alışveriş akdi geçerli olmakla birlikte cumhura göre haramken, Hanefîlere göre tahrîmen mekruhtur.⁴⁴ Zira Hanefîlere göre genel alışverişin helal olduğu hususu başka ayetlerde zikredildiğinden, cuma vakti dışındaki alışverişler nehyedilmemiştir.⁴⁵

Debûsî, mutlak nehyin vücûba/haramlığa delalet ettiğini ifade etmektedir.⁴⁶ Şîrâzî, nehyin sîgasının karinelere mücerred gelmesi durumunda, bunun tahrîme delalet edeceğini, bunun delilinin bir Arap efendinin, kölesine “لا تفعل كذا” (*la tef'al keza* / şöyle yapma) dese ve köle onu dinlemeyip yapsa, kölenin bu durumda kınanmayı hak edeceğini bu nedenle bu kavramın “tahrîm” ifade etmesinin daha uygun olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Alâî'ye (ö. 761/1359) göre tercih edilen görüş, nehyin tahrîme delaletinin hakiki (esas) olmasıdır.⁴⁸ Âmidî, “lâ tef'al” sîgası ve türevlerinin öncelikle haramı kapsadığını vurgulamaktadır.⁴⁹ Şevkânî de (ö. 1250/1834), cumhura göre nehyin hakiki manasının tahrîm olduğunu, kendisine göre de bu görüşün hak olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁰ Hanbelîler nehyin mutlak sîgasının tahrîme delalet ettiğini ifade etmektedirler.⁵¹ İbnü'l-Lahhâm asıl olanın nehyin tahrîme delalet etmesi olduğunu, bu görüşün kendi mezhebinin görüşü olduğunu ifade etmektedir.⁵² Bu görüşte olanlar akl-ı selimin karine olmadan, nehyin hakiki anlamı olarak tahrîmi anladığını, karine olmadan tahrîmi anlamak ise

⁴¹ Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fıkh*, 24; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mesûlât* (Mısır: Matbaatü's-saâde, ty), 6/57; üsâmu'ddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî Sîgnâkî, *en-Nihâye şerhu'l-Hidâye* (Mekke: Camiatü Ümmü'l-kurâ, 2016), 8/9.

⁴² *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, el-İsrâ 17/32.

⁴³ el-Cuma 62/9.

⁴⁴ Zekiyüddîn Şabân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, thk. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 48.

⁴⁵ el-Bakara 2/275.

⁴⁶ Ubeydullah b. Ömer b. İsa Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*, thk. Halil Muhyiddîn el-Mîs (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, ts.), 49.

⁴⁷ Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fıkh*, 24.

⁴⁸ Ebû Saîd Salâhu'ddîn Halîl b. Keykeldî Alâî, *Tahkîkû'l-murâd fi enne'n-nehye yaktezi'l-fesâd*, thk. İbrahim Muhammed Silîfî (Kuveyt: Dârü'l-kütübü's-sakâfiyye, ts.), 63.

⁴⁹ Âmidî, *el-lhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 2/187.

⁵⁰ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, 1/279.

⁵¹ Kelvezânî, *et-Temhîd fi usûli'l-fıkh*, 1/464.

⁵² İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-akkâmî'l-fer'iyye*, 259.

bunun nehyin hakiki anlamında kullanmanın delili olduğunu, selef'in de mutlak nehyiden tahrîmi anladığını ifade etmektedirler.⁵³

5.2. Kerahet

Bazı usulcülere göre ise mutlak nehiy geneldir; tahrîm de gerektirebilir kerahete de yorumlanabilir. Hanefîler ise, nehyin delilinin zanni olması durumunda kerahet ifade edeceğini dile getirmektedirler.⁵⁴ Şevkânî, nehyin hakiki manası dışında varid olduğunda, bunun mecâz olarak değerlendirildiğini ve kerahet ifade ettiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu görüşte olan usulcülere göre, karinelerin delaletine bakılır ve ona göre nehyin tahrîm veya kerahet gerektirdiğine hükmedilir. Nehyin kerahete delaleti için şu rivayet örnek verilebilir: “Hz. Peygamber yiyecek içeceklerle üflemeyi nehyetti.”⁵⁵ Buradaki nehiy kerahet ifade eder. Zira sıcak yemek ve içmek kişinin ağız ve midesine zarar vermektedir. Ayrıca kişi başkasıyla aynı kaptan yemek yiyip üflüyorsa, bu onu sağlık yönüyle riske atmış olmaktadır.

Nehiy hakkında bu özet değerlendirmeyi aktardıktan sonra, Ḥakīm et-Tirmizî'nin kısa hayatına değinip onun tarafından telif edilen *el-Menhiyyât* adlı eserdeki nehiylerin tahlil ve tasnifine geçmek istiyoruz.

6. Ḥakīm et-Tirmizî'nin Hayatına Kısa Bir Bakış

Asıl adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî olan ve hicrî üçüncü asrın ikinci yarısında yaşayan Ḥakīm et-Tirmizî'nin hayatı hakkında malumatlar sınırlıdır. Ancak onun Mâverâünnehir'deki Tirmiz ve Belh'te yetiştiği, babasından ilim aldığı, hac ibadeti için Mekke'ye gittiği ve bu yolculukta dönemin ilim merkezlerinden olan Kûfe, Bağdat ve Şam'a uğradığı bilinmektedir. Küçük yaşlardan itibaren akli ve nakli ilimlerle uğraştığı kabul edilmektedir. Nitekim onun akli ilimlerden astronomiyle iştigal etmesinin⁵⁶ yanında, meşhur lakabının Ḥakīm (Hekim) olması ve *el-Menhiyyât*'taki bazı rivayetlerin açıklamasında tıp bilgisini gerektiren tahlillerde bulunması, onun tıp ilmine sahip olabileceği de düşünülmektedir. Ḥakīm et-Tirmizî'nin, dini ilimlerden kelâm, tefsir, ahlâk, mezhepler tarihi, hadis, dil ilimleri ve hikmetli söz ve vaazlara⁵⁷ vukufiyetiyle birlikte Tirmiz ve Belh'te seçkin bir Hanefî fakihten fıkıh dersi aldığı kayıtlarda geçmektedir.⁵⁸ Şu hâlde onun, *el-Menhiyyât* isimli eserindeki rivayetlerden bazılarını sağlık yönüyle, bazılarını tahrîm ve kerahet yönüyle değerlendirmeye tabi tutması, onun bu alanların literatürüne hâkim olduğunu göstermektedir.

7. el-Menhiyyât'ta Geçen Nehiylerle İlgili Rivayetlerin İçerik Yönüyle Tahlili

Ḥakīm et-Tirmizî sünnette varid olan nehyin, *edebî aykırı olan nehiy* ve *tahrîme delalet eden nehiy* şeklinde iki kategorili ayrıma tabi tutulduğunu kitabının başında ifade etmektedir.⁵⁹ Buna

⁵³ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, 1/279.

⁵⁴ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, 1/280.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dârü'l-hadis, 1995), 3/250-251.

⁵⁶ Ferhat Gökçe, “İmam Tirmizî ve Ḥakīm et-Tirmizî Sempozyumu”, *Klasik Arap Literatüründe İlk Otobiyografik Örnekler: Ḥakīm et-Tirmizî'nin Bûdûvvü Şe'n İsimli Eseri* (Ankara: İlahiyat, ts.), 1/323.

⁵⁷ Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân* (Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî, 1971), 5/308; Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Muhammed Eymen eş-Şebârî (Kahire: Darü'l-hadis, 2006), 10/466.

⁵⁸ Bereke, “TDV İslâm Ansiklopedisi”, 15/196.

⁵⁹ Ḥakīm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 5-6.

göre eserde, ferdi ve içtimai hayatta yasak olan, hoş görülmeleyen birçok konuya değinilmiştir. Eserde, ibadetler, aile hayatı, sapkın inanışlar, sağlık, ahlak, hayvan hakları, istikamet ve islâh, alışverişler, giyim kuşam ve yiyecek içeceklerle ilgili nehiyler bulunmaktadır.

7.1. Kerahet İbadetlerle İlgili Rivayetler

İslam'ın mükelleflerden talep ettiği hususların başında ibadetler gelmektedir. Nitekim Kur'an'da cinlerin ve insanların yaratılış amacının sırf Allah'a kulluk etmeleri olduğu beyan edilmiştir.⁶⁰ Hz. Peygamber de ibadetlerin hangi şartlarla, hangi vakitlerde ve nasıl yapılacağını fiilî ve kavli sünnetiyle göstermiştir. Bu sebeple fıkıh usulü kaynaklarında ibadetlerin sıhhat ve geçersiz oluşu ile ibadetler ifa edilirken nelerden sakınmak gerektiğine dair malumat önemli bir yer tutmaktadır. Hakîm et-Tirmizî *el-Menhiyyât*'taki nehiylerin bir kısmını bu hususa ayırmıştır. Abdestte kullanıma ihtimali olan durgun sulara idrar yapılmaması ile ilgili rivayet buna örnek verilebilir: “Hz. Peygamber durgun suda bevletmekten nehyetti.”⁶¹ Hakîm et-Tirmizî buradaki nehyin, suyun az (kulleteyn altında) olması ile yeterli genişlik ve uzunluk boyutu olmayan durgun sular için olduğunu, zira bunun kap kacaktaki suyun durumuna benzediğini vurgulamaktadır. Buna göre küçük gölet ve havuzlarda bulunan sular, idrar yapmakla necis olduğundan temizleyici vasfını kaybeder. Konuyla ilgili bir başka rivayette Hz. Peygamber, hamam/banyoda bulunan sulara da bevletmeyi nehyetmiştir.⁶² Hakîm et-Tirmizî'ye göre buradaki nehyin sebebi, korunaklı olan ve su gideri olmayan hamamlarda idrar yapmanın kişide vesvese yapmasıdır. Ancak bu gibi yerlerde pis su gideri varsa ve necis su birikmeyip dışa akıyorsa, bu durumda vesveseye mahal kalmayacaktır. Keza akarsu kanallarında da idrar yapmak nehyedilmiştir.⁶³ Buralarda idrar yapmak, şehir ve kasabalarda yaşayan insanları besleyen içme suyu şebekesine karışma ihtimali vardır. Ancak durgun sular, akarsu şeklinde kendiliğinden yayılıp birbirinin üzerine hareket edebiliyorsa, bunda ruhsat olup akarsular gibi değerlendirilir. Nitekim denizdeki su da durgundur ancak Hz. Peygamber deniz suyunun temizleyici özellikte olduğunu vurgulamıştır: “Onun (denizin) suyu temiz ölüsü de helaldir.”⁶⁴ O halde idrar yapma nehyi, durgun ancak az miktardaki sular ile içme suyu şebekesine karışma ihtimaline yöneliktir. Buna göre buradaki nehiy tahrîmi ifade edip, temizlenmenin/ibadetin bu durumdaki sularla yapılmayacağını göstermektedir.

Hakîm et-Tirmizî'nin zikrettiği bir kısım nehiyler ibadetlerden namazı konu edinmektedir. Zira Hz. Peygamber, güneş doğarken, tam tepede iken ve batarken namaz kılmayı⁶⁵ yasaklamıştır. Buradaki yasak ise kerahet ifade etmektedir. Hakîm et-Tirmizî'ye göre ayrıca Hz.

⁶⁰ ez-Zâriyât 51/56.

⁶¹ Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahihu Müslim* (Kahire: Dârü ihyâi't-turâsî'l-'arabî, 1955), “Tahâret”, 95.

⁶² Alâüddîn b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî Moğultay, *el-l'âm bi-sünnetihi 'aleyhisselâm şerhu Süneni İbn Mâce* (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 1999), 1/85; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 8-10.

⁶³ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 10; Celâüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât* (Riyad: Mektebetü'l-maârif, 2010), 2/968.

⁶⁴ Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebi (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), “Sayd”, 35; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 9.

⁶⁵ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 112; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim* (Beyrut: Darü ihyâi'turâsî'l-'arabî, 1972), 6/111.

Peygamber'in imamlık, müezzinlik ve Kur'an öğretiminin ücret karşılığında yapmayı,⁶⁶ imam hutbe okurken konuşmayı,⁶⁷ mezbele ve makberler içinde namaz kılmayı,⁶⁸ namazda esnerken ağzı kapatmamayı,⁶⁹ namazda üflemeyi⁷⁰ nehyetmesini de kerahet babından değerlendirmek mümkündür. Cünüplü iken mescide girmek, mescitte oturmak⁷¹ ise bazı fakihlerce haram addedilmiştir.⁷²

Bazı günlerde oruç tutulmamasıyla alakalı nehiy de kerahetin ibadetle ilgili olanı babındandır. Zira kimi fakihlere göre Ramazan Bayramı birinci günü, Kurban Bayramı birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü günleri ve ramazan ayında hilalin görülemediği şek/şüphe günü oruç tutmak mekruh görülmüştür. Hakîm et-Tirmizî kerahet sebebini şöyle açıklamaktadır: “Şüpheli günde oruç tutmak ve bunun farz olduğunu düşünmek, farz olan ramazan ayına ilave yapmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle mekruh görülmüştür. Ramazan Bayramı günü oruç tutmanın keraheti, fıtır günü yani bayram günüyle farz orucun bittiğini ve bundan sonra tutulacak orucun nafile oruç olarak addedileceğini bildirmek; Kurban Bayramı'nda oruç tutmanın mekruh olması ise Allah'ın Müslümanlara bir yemek hediyesi olan kurban etinden istifade etmelerini sağlamaktır. Nitekim Hz. Peygamber de Kurban Bayramı'nda kurban etinden ciğer yemeyi sevmiştir. Zira ciğer tüm canlıların merhamet kaynağıdır. Keza Kurban Bayramı hacıların ihramdan çıktıkları gün olduğundan, onların bu günü sevinç içinde geçirmeleri hedeflenmiştir.”⁷³ Hz. Peygamber yemek yemeden iki gün üst üste oruç (visal) tutmayı da nehyetmiştir.⁷⁴ Hakîm et-Tirmizî'ye göre arada sahur yapmadan bu şekilde oruç tutmak, Allah'ın bereketli kıldığı sahur yemeğini terk etmek anlamına gelmektedir.⁷⁵

7.2. Aile Hayatıyla İlgili Rivayetler

İslam aile hukuku, nesep ve akrabalık bağı ile sıhrıyet bağı muhafazasını önemsemektedir. Uslucüler bu hususta mahremiyete riayet edilmesine ve kadın-erkek arasındaki nikâh akdinin sıhhat şartlarına göre yapılmasına ehemmiyet atfetmişlerdir.⁷⁶ Buna göre nikâh kıyılırken

⁶⁶ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 126; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *el-Hilâfiyyât beyne's-Şâfi'i ve Ebi Hanîfe* (Kahire: Ravza Neşriyat, 2015), 6/171.

⁶⁷ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 99; Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Mektebetü's-selefiyye, 1970), 2/414.

⁶⁸ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 84; Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Mektebetü's-selefiyye, 1970), 1/529.

⁶⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b Sevre Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebi, 1975), 2/206; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 90.

⁷⁰ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 83; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/269.

⁷¹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebi Davud*, thk. Şuayb Arvavût (Suudi Arabistan: Darü'r-risale'l-alemiyye, 2009), “Tahâret”, 92; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 94, 100.

⁷² Muhammed b. Hamûd el-Vâilî, *Buğyetü'l-muktasid şerhu Bidâyeti'l-müctehid*, thk. Kamile el-Kevari (Beyrut: Darü İbn Hazm, 2019), 2/584; el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'Beğâvî, *et-Tehzib fi'l-fikhi's-Şâfi'i*, thk. Adil Ahmed Abdülmecud - Ali Muhammed Muavvad (Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1997), 1/280; Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî İbn Kudâme, *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1994), 3/111; Vehbe Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü* (Dimaşk: Darü'l-fikr, 1985), 1/546.

⁷³ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 112.

⁷⁴ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Dimaşk: Dârü'l-Mustafa, 2011), “Savm”, 48.

⁷⁵ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 122.

⁷⁶ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz (İstanbul: Rağbet, 2013), 368.

naslarda geçen⁷⁷ sürekli veya geçici evlenme engellerini dikkate almak gerekir. Hakîm et-Tirmizî *el-Menhiyyât*'ta buna değinmiştir. Nitekim iki kız kardeş, bir kadın ve halası ile bir kadın ve teyzesi gibi bazı yakın akrabaların aynı zaman diliminde aynı erkeğin nikâhı altında bulunmalarının yasaklamasını ifade eden nehiylerdir. Buhârî'nin rivayetine göre, “Hz. Peygamber, bir kadının halası ve teyzesiyle birlikte aynı anda bir nikâh altında bulunmasını nehyetti.”⁷⁸ Hakîm et-Tirmizî bu hadiste nehyin tahrîmi ifade ettiğini, zira bu yapıldığı takdirde iki mahremın bir arada bulunacağını, bunun kumalığın doğasında bulunan çekememezlik nedeniyle sıla-i rahmin kesilmesine sebep olacağını, oysa Yüce Allah anneyle kızı ile iki kız kardeşi aynı anda bir nikâh altında tutmayı haram kıldığını ifade etmektedir.⁷⁹ Bir başka rivayete göre, “Hz. Peygamber şigâr⁸⁰ nikâhını yasakladı.”⁸¹ Hakîm et-Tirmizî, buradaki yasaklamanın tahrîm ifade ettiği görüşündedir. Ona göre bunun illeti, nikâhın mutlaka bir mali bedel üzerine kıyılması nedeniyledir. Şigâr nikâhında iki kadının değış tokuşu mehir olarak söz konusu olduğundan bir mali bedel gösterilmemektedir. Oysa bedel belirlenmeden kıyılan nikâh sadece Hz. Peygamber'e ait bir husustur.⁸² Buna göre, Kur'an'da geçmese bile Hz. Peygamber'in buradaki nehyi doğrultusunda bir kadın ve halası ile bir kadın ve teyzesi aynı zaman diliminde bir erkeğin nikâhı altında bulunması haramdır. Keza mali bir bedel konulmadan, iki kadının karşılıklı olarak mehir olarak değerdendirilmesi şeklinde bir nikâh kıyılmaz/haramdır

İslam'da aile fertlerinin mali açıdan desteklenmesi, nafaka ve miras yoluyla muhafaza edilmiştir. Kimlerin birbirlerine varis olacağı ve hangi varisin ne kadar pay alacağı gibi birçok husus Kur'an nassıyla açıklanmıştır.⁸³ Hz. Peygamber de Kur'an'ın mücmel şekilde değindiği bazı hususları tefsir etmiştir. Bunlardan biri varisler arasındaki din farklılığıdır. Nitekim “Hz. Peygamber, iki farklı din mensubunun birbirlerine varis olmasını nehyetmiştir.”⁸⁴ Hakîm et-Tirmizî bu hadisi yorumlarken şöyle demektedir: “İslam dini dışındaki bütün dinleri tek din olarak değerdendirmek gerek. Zira diğer dinlerin tamamı küfrü gerektirir. Müslümanlarla diğer din mensupları birbirlerine varis olamazlar.” Buna göre muris ile varis arasında din farkının bulunması mirasa engeldir. Zira mirasın bir amacı sıla-i rahim bağlamında akrabaların veya Müslümanların birbirlerine yardım etmeleridir. Oysa gayri müslimler, Allah'la bağlarını kopardıklarından bu nevi sıla-i rahime layık olamazlar.⁸⁵ Hakîm et-Tirmizî'ye göre bu husustaki nehyi de tahrîme yormak gerekir. Bununla birlikte, özellikle arada din farkı olsa dahi anne-babaya dünyada iyilikle geçinmeyi tavsiye eden ve yer yer emreden birçok nas bulunmaktadır.⁸⁶ Nitekim Cessâs (ö. 370/981), anne-babaya bu dünyada iyilikte bulunmayı emreden Lokmân suresi 15. ayetini yorumlarken; Yüce Allah'ın, mezkûr emriyle, genel olarak ve âmm bir şekilde anne-babaya iyilikte bulunmayı emrettiğini, yani Müslüman veya gayri müslim olması arasında

⁷⁷ en-Nisâ 4/23-24.

⁷⁸ Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Dimaşk: Dârü'l-Mustafa, 2011), “Nikâh”, 28.

⁷⁹ en-Nisâ 4/23-24; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 23.

⁸⁰ Nikâh-ı Şigâr: “İki erkeğin birbirlerinin velayeti altındaki kadınlarla karşılıklı olarak mehirsiz, diğer bir ifadeyle her birini diğerinin mehri sayarak evlenmesi.” (Ahmet Özel, *TDV Dinî Terimler Sözlüğü* (Ankara: İSAM Yayınları, 2023), 2/221.

⁸¹ Buhârî, “Nikâh”, 29; Müslim, “Nikâh”, 61.

⁸² Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 23-24.

⁸³ en-Nisâ 4/11-12.

⁸⁴ Buhârî, “Ferâiz”, 26; Müslim, “Ferâiz”, 1.

⁸⁵ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 24.

⁸⁶ el-Bakara 2/83; el-İsrâ 17/83; Lokmân 31/15.

farkın bulunmadığını gösterdiğini ifade etmektedir.⁸⁷ Bu itibarla, anne-babanın Müslüman olmayışlarından kaynaklanan mirastan pay alamama durumu, onlara iyilik edip sıla-ı rahimde bulunmaya engel teşkil etmez.⁸⁸

el-Menhiyyât'ta, aile ahlakı ve huzurunun sağlanması için kimi vaziyetlere dikkat çekilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber; gece olsun gündüz olsun ev içinde çıplak halde gezinmesini,⁸⁹ avret yerlerini açacak şekilde giyinmesini,⁹⁰ herkese açık mekânlarda yıkanmasını,⁹¹ kocanın hayızlı karısının avret yerlerine arada örtü olmadan dokunmasını nehyetmiştir.⁹² Aynı şekilde kadının, kocası izni olmadan evinden çıkmasını,⁹³ mahrem olmayan erkeklerle yalnız kalmasını,⁹⁴ onlarla konuşmayı uzatmasını, camiye gitmesi nedeniyle kadının hoş kokular sürmesi ile kocası dışındaki insanlar için süslenmesini⁹⁵ de nehyetmiştir. Keza kişinin imkânı olduğu halde evlenmemesini,⁹⁶ boşanmış kadının eski kocasına dönebilmesi için başkasıyla evlenip boşanmasını,⁹⁷ dünürlük yapmak isteyenine dünürlük yapılmasını,⁹⁸ erkeklerin kandırmak amacıyla saç sakallarını siyaha boyamasını,⁹⁹ kadının mahremsiz olarak yolculuk yapmasını,¹⁰⁰ halka açık olan hamamlara girerken peştamal/havlu gibi avreti kapatacak bir örtü giyinmemesini,¹⁰¹ kişinin çocuklarını uygun olmayan tarzda tıraş etmesini,¹⁰² ahlakı bozması nedeniyle çocuklara ve özellikle kız çocuklarına uygun olmayan müzikler öğretmesini, erkeğin erkeği öpmesi ve gereğinden fazla sarılmasını,¹⁰³ arada herhangi sütre yokken erkeğin erkeğe, kadının kadına vücutlarının temas etmesi ile karı-kocanın aralarında kendi ailelerinin sırlarını konuşmasını¹⁰⁴ nehyetmiştir. Hâkim et-Tirmizî'ye göre bu hususlardaki nehiylerin çoğu kerahet olarak telakki edilmektedir. Ancak saç sakalı siyaha boyatma bazı durumlarda nehyedilmemiş,

⁸⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1994), 3/458.

⁸⁸ Ali Aslan Topçuoğlu, *Gayrimüslimlerle Sosyal İlişkiler Hakkında İslâm Hukuku Açısından Bazı Mülâhazalar*, "Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi" 3/10 (ts.), 591.

⁸⁹ Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 95.

⁹⁰ Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 6; Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî* (Mısır: el-Mektebetü's-selefiyye, 1970), 10/279.

⁹¹ Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 8; Ebû'l-Hasen Nûrüdîdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id* (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1994), 1/268.

⁹² Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 97; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/269.

⁹³ Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 63; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî*, 1970, 2/247.

⁹⁴ Müslim, "Hac", 74; Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 81.

⁹⁵ Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 64-65; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

⁹⁶ Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 123; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/796.

⁹⁷ Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvî'nî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (Suudi Arabistan: Darü'r-risale, 2009), 3/117; Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 73.

⁹⁸ Nesâî, "Nikâh", 20; Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 93.

⁹⁹ Nesâî, "Zînet", 15; Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 100.

¹⁰⁰ Müslim, "Hac", 74; Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 113.

¹⁰¹ Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef fi'l-ehâdîs ve'l-âşâr* (Riyad: Darü'l-Künûzi İşbiliya, 2015), 2/236; Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 80.

¹⁰² Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 124; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî*, 1970, 1/416.

¹⁰³ Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 58, 118.

¹⁰⁴ Hâkim et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 17; Ebû'l-Hasen Nûrüdîdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id* (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1994), 4/294.

aksine teşvik edilmiştir. Nitekim savaş meydanı gibi kimi durumlarda taktiksel fayda mülahaza ediliyorsa erkeklerin saç sakalı siyaha boyamalarına ruhsat verilmiştir.¹⁰⁵

7.3. Batıl İnanışlarla İlgili Rivayetler

el-Menhiyyât'taki bazı rivayetler, insanların büyü ve sihir gibi kişinin dünya ve ahiretine zarar veren ya da toplum saadetine kasteden bir takım zararlı adet ve geleneklerin nehyine dairdir. Nitekim cin ve yılanlarla büyü ve sihir yapmak,¹⁰⁶ fal bakmak, kehanette bulunmak yasaklanmıştır.¹⁰⁷ Bu tür uydurmalarla insanların umutlarıyla oynayıp kandırmak onların hakkını ihlal etmektir. Ayrıca Hakîm et-Tirmizî, sihrin şeytan işi olduğunu vurgulayıp bunu “*De ki... Düşümlere üfölenlerin şerrinden... Rabbine sığınırım.*”¹⁰⁸ ayetine dayandırmaktadır. Buna göre bu neviden davranışlar haram olup sakınmak gerekir.

7.4. Sağlıkla İlgili Rivayetler

Daha önce de ifade edildiği gibi İslam'ın temel gayelerinden biri nefsin korunmasıdır. Buna göre beden için yeterli miktarda yeme içmenin alınması ile aklı korumak amacıyla onun sarhoş edici maddelerden uzak tutulması gerekir. Usulcüler, *diyet* ve *kıyasın* da nefsin korunması amacıyla meşru kıldığını, şu halde bedene gelecek zararları defedip onu bile bile tehlikeye maruz bırakmamak gerektiğini vurgulamaktadırlar.¹⁰⁹ Hz. Peygamber de insan sağlığına ehemmiyet atfetmiştir. O, bireysel anlamda başta kişilerin birtakım bedensel hakları çiğnemelerini nehyetmiştir: “*Hz. Peygamber, ayakta ayakkabı giyinmesini nehyetti.*”¹¹⁰ Buna göre bütün beden ağırlığını bir ayak üzerine koyacak şekilde durmak ve ayakkabı giyinmek dengesizlik oluşturmakta bu da bedene zarar vermekte olup bundan sakınmak gerekmektedir. Hakîm et-Tirmizî, bedenin kişi üzerinde hakkı olduğunu, bedene, onun taşıyamayacağı bir yük yüklemenin zulüm sayıldığını, ayakların insan vücudunun temel taşıyıcıları olduğunu, ayakta ve tek ayak üzerinde ayakkabı giyinmenin vücudun bütün ağırlığını bir bacağı kaydıracağını, bunun da damarlara zarar vereceğini, zira damarlardaki kan ve oksijen basıncının sıkıştırılması kanın pıhtılaşmasına, bozulmasına ve müzmin hatalıklara yol açmasına sebebiyet vereceğini ifade etmektedir.¹¹¹ Keza Hz. Peygamber insanın Allah katında mükerrer ve saygın bir varlık olduğunu, dolayısıyla kişinin hem yüzüne hem de gerektiğinde başkasının yüzüne vurarak hakaret yapmasını, diş seyrletme ve diş şekil verilerek estetik yapmasını, dövme yaptırmasını,¹¹² kişinin cinsiyet değiştirmesini,¹¹³ kendini hadım ettirmesini,¹¹⁴ sağ elle hacet

¹⁰⁵Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşki İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 1966), 6/422; Abdurrahman Caner, *Estetik Operasyonlara Yönelik Fikhî Bir Değerlendirme*, “Amasya İlahiyat Dergisi” 20 (2023), 252.

¹⁰⁶Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 26.

¹⁰⁷Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 49-52.

¹⁰⁸el-Felak 113/4.

¹⁰⁹Hallâf, *İlmü usûli'l-fıkıh*, 233.

¹¹⁰Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 7; Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id* (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1994), 5/139.

¹¹¹Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 7.

¹¹²Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 62.

¹¹³Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 88; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

¹¹⁴Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 62, 74; Ebü Bişr Dülâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2000), 3/1165.

yerini temizlemesini,¹¹⁵ sol el ile yemesini,¹¹⁶ çarşamba ve cumartesi günlerinde hacamat yapmasını,¹¹⁷ kişinin başına gelen musibetler için Allah'a isyan edercesine üzülmelerini¹¹⁸ nehyetmiştir. Hakîm et-Tirmizî'ye göre buradaki nehiyeler kerahet ifade etmektedir.

7.5. Hayvan Haklarına Dair Rivayetler

Ekosistemin mühim unsurları sayılan hayvanların korunması, İslam'ın önemseddiği hususlardandır. Kur'an'da ehli ve vahşi birçok hayvanın adı çeşitli vesilelerle zikredilmekte ve bazı sureler, içinde adı geçen hayvanlardan ismini almaktadır.¹¹⁹ Hz. Peygamber de hayvan haklarının riayet edilmesi hakkında Müslüman toplumu uyarmış ve acmâ diye tabir edilen dilsiz ve konuşamayan canlılara karşı daha merhametli olmalarını istemiştir.¹²⁰ Keza Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “*Koyun besleyin. Zira onda bereket vardır.*”¹²¹ Hakîm et-Tirmizî, Hz. Peygamber'in; sebepsiz yere hayvanlara şiddet uygulayanların lanetlendiğini, kesilecek hayvanın yanında bıçağın bilenmesini,¹²² hayvanların diş ve tırnak gibi kesimde eziyet veren sert şeylerle boğazlanmasını,¹²³ hayvanları yakmak suretiyle onlara eziyet verilmesini,¹²⁴ darü'l-harb'daki hayvanların öldürülmesi ile buralardaki ziraat ve tarımının yakılması,¹²⁵ savaş atlarının kesilmesini,¹²⁶ karınca, hüdhüd ve göçegen kuşu ile arının öldürülmesini,¹²⁷ güvercin gibi evcil hayvanların dövüştürülmesini,¹²⁸ kişinin hayvanların yüzüne tokat atmasını,¹²⁹ eşeğin atla çiftleştirilmesini¹³⁰ yasakladığını nakletmektedir. Görüldüğü üzere, söz konusu yasaklamalar hayvan haklarına dair olup, bu yasakların çiğnenmesi mekruh sayılmıştır.

7.6. Fert ve Cemiyetin Ahlâk, İrşad ve İslahına Dair Rivayetler

İslam dini, denge üzere bir toplumu inşa etme hedefindedir. Bir başka anlatımla cemiyetin istikameti için tavsiye, nasihat ve sakınma yapmaktadır. Nitekim Yüce Allah, İslam ümmetinin bu meziyetini Kur'an'da vurgulamıştır: “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız...”¹³¹ el-Menhiyyât'ta dile getirilen ve nehiy ifade eden rivayetlerden önemli bir bölümü fert ve ammenin maslahatına yönelik olup bazıları tahrîm, bazıları da keraheti ifade etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber bireyle birlikte

¹¹⁵ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 18; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî*, 1970, 1/188.

¹¹⁶ Müslim, *Sahihu Müslim*, “Eşribe”, 13; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 82.

¹¹⁷ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 98; Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb* (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1996), 4/161.

¹¹⁸ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 90.

¹¹⁹ Adnan Koşum, *İslâm Hukukunda Hayvan Hakları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 45-46.

¹²⁰ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 44.

¹²¹ Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (Suudi Arabistan: Darü'r-risale, 2009), “Ticârât”, 69.

¹²² Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 88, 94; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahşî, *el-Mesbût* (Mısır: Matbaatü's-saâde, ty), 11/226.

¹²³ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 120; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

¹²⁴ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 115; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

¹²⁵ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 126.

¹²⁶ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 129.

¹²⁷ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 86; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 3/335.

¹²⁸ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 20.

¹²⁹ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 75.

¹³⁰ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 57; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 127.

¹³¹ Âl-i İmrân 3/110.

ahlâklı bir toplum oluşturmayı hedeflemiş ve toplum huzurunun bozulmasına yönelik çeşitli hususlarda yasaklar getirmiştir. Mesela “Hz. Peygamber yalan söylemeyi nehyetti.”¹³² rivayeti nehyin haram kısmını ifade etmektedir. Hakîm et-Tirmizî, yalan konuşmanın, Allah’a iftira etmek anlamına geldiğini, bunun kişiyi imandan uzaklaştırdığını, zira olmayan bir şeyi olmuş gibi veya olan bir şeyi olmamış gibi gösteren kişinin, bunu Allah’a atfederek, onun bu şekilde yarattığını veya yaratmadığını iddiasında bulunduğunu, böyle bir iddianın da Allah’a iftira anlamına geldiğini söylemektedir. Keza yalan yere yemin etmek, gıybet yapmak ve gıybet yapanları dinlemek, istemeden haram bir şeye baktıktan sonra ikinci defa bilinçli olarak bakmak, Allah’ın zikrine mani olan, dünyevi şehvelere götüren eğlence ve müzikleri dinlemek nehyedilmiştir. Buna göre dinlenmesi hoş karşılanmayan müzik türü, şehvi duyguları sömüren müziktir. Zira Hakîm et-Tirmizî Hz. Peygamber’in Kur’an’ın en güzel şekilde terennüm edilmesini tavsiye ettiğini, dolayısıyla Kur’an ve övülen sözleri ihtiva eden şiirlerin dinlenebileceğini, nitekim Hz. Peygamber’in, sahabeden Hassân b. Sâbit, Ka’b b. Mâlik ve İbn Revâha’yı müşrikleri zemmeden şiirler okumalarını emrettiğini ifade etmektedir. Hakîm et-Tirmizî, müzik de denilebilecek şiir okuma ve terennüm etme hususunda Hz. Peygamber’in; “*Şiir okumak kelim ve konuşma gibidir; iyisi iyi kelim, kötüsü de kötü kelim menzilesindedir.*” sözünü de ilave etmektedir.¹³³ Hakîm et-Tirmizî, Hz. Peygamber’in satranç takımı satışı ile satranç ve birtakım oyunlarla oynamayı nehyettiğini ancak bu nehyin, bu nevi aletlerle oynamanın, Allah’ı anmaktan alıkoyması ile zamanı boş şeylerde harcanması nedeniyle olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴ Hakîm et-Tirmizî, fâsık insanlarla oturup sohbet etmenin, gıybet etmenin ve gıybet dinlemenin insanların hukukunu çiğnemek anlamına geldiğini, zira insanların kan, mal ve namuslarının Allah’ın himayesinde olduğunu, bunlara dil uzatmanın Allah’ın sır ve saklı kalmasını istediği şeylerin açığa çıkarılması anlamını taşıdığını ve bu durumda Allah’a isyan edilmiş olunacağını belirtmektedir.¹³⁵ Buna göre gıybetin nehyedilmesinin toplumsal ahlâk ve huzurla önemli bir bağlantısı vardır. Zira yalan söylemek ve iftira atmak; sebepsiz ve haksız yere insanların hakkına girmek ve hatta bazen onların ceza almasına ve ölümüne sebep olmak demektir. Ayrıca; Allah’ı anmaktan alıkoyan eğlencelere katılmak Allah hakkına; bakılması haram olan birisine bilinçli olarak tekrar bakılması kişi hakkına girmek demektir. Bu tür davranışlar fert ve cemiyetin var olan huzurunu bozmak anlamını taşımakta olup mekruh sayılmıştır. Hz. Peygamber kişinin, pazara mal getiren ticaret kervanlarına şehrin girişinden itibaren refakat ederek, çarşıda bulunan diğer esnafa psikolojik üstünlük sağlamayı/baskı kurmayı,¹³⁶ ve ücret belirlenmeden işçi çalıştırmayı¹³⁷ nehyetmiştir. Buna göre tabiri caizse alışverişte esnaf üzerinde mahalle baskısı kurmak veya insanları hiç ücret vermeden angarya şeklinde çalıştırmak fert ve cemiyetin hakkına girmek demektir.

Hz. Peygamber beşeri münasebetlerde edep âdâba aykırı şu hususları nehyetmiştir: Sevinç ve mutluluk anlarında aşırıya kaçacak şekilde davul zurna eşliğinde eğlenceler düzenlemesini,¹³⁸

¹³² Müslim, “Birr”, 105.

¹³³ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 46-57.

¹³⁴ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 69.

¹³⁵ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 47.

¹³⁶ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 77.

¹³⁷ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 125; Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id*, 1994, 4/97.

¹³⁸ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 43.

kişilik haklarına hâlel getiren şiirlerin okunduğu (hiciv) mekânlarda bulunulmasını,¹³⁹ üç günden fazla küs kalınmasını, düşmandan aman dilenmesini, savaşlarda çocukların öldürülmesini,¹⁴⁰ savaşlarda müslâ yapılmasını,¹⁴¹ ev/bahçe arasındaki duvar dibinde ağaç vs. dikmesini engelleyerek komşuluk haklarına saygı gösterilmemesini¹⁴² nehyetti. Keza Hz. Peygamber, ölü arkasında hak edilemeyen övgü dolu sözler sarfedilmesini, ölü cenazesinde bağırış çağırışlar yapılmasını¹⁴³ uygun bulmayarak yasaklamıştır.

el-Menhiyyât'ta bazı İslâmî sembol ve simgelere saygı duyulmasına dair rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin herhangi bir yerde yazılı bulunan Allah lafzını tükürükle silinmesini,¹⁴⁴ yüzüklere Allah adı nakşedilmesini, yüzüklere hayvan figürlerinin resmedilmesini,¹⁴⁵ kutsal kitap ve mekânları telaffuzda küçümsenmesini,¹⁴⁶ mushafın satılmasını,¹⁴⁷ mescidin yol olarak kullanılmasını, mescitte ok ve savaş teçhizatı geçirilmesini,¹⁴⁸ mescidin ön tarafları ile su kuyularına balgam, tükürük atılmasını,¹⁴⁹ mescit ve camilerde kılıç bilenmesini (silahla oynanmasını/temizlenmesini), açık yerlerde kibleye dönük bevledilmesini¹⁵⁰ nehyetmiştir. Görüldüğü üzere, buradaki yasakların amacı nezih toplumun huzurunu gözetme ve refahını sağlamaya yönelik olup kerahet babından zikredilmiştir.

Hz. Peygamber günlük hayatta insanların kullandıkları bazı tazim kavramlarını kullanmayı nehyetmiştir. Buna göre insan insana eğilmez ve secde etmez,¹⁵¹ anne-baba, Kâbe ve kimi kişilerin hayatı tazim edilerek onların üzerine yemin edilmez: “*Babalarınızla, annelerinizle, Allah'a benzetilen şeylerle yemin etmeyiniz. Doğru yere ve sadece Allah üzerine yemin ediniz.*”¹⁵² Hâkîm et-Tirmizî, zikri geçenlerle yemin etmenin Allah dışında bir şeyi tazim etmek anlamına geldiğini, tazim edilip üzerine yemin edilen şeyin her vakit ve her yerde var olması gerektiğini, oysa tazim edilen kişi ve nesnelerin tümünün fani olup zamanla ortadan kalkacak unsurlar olduğunu dolayısıyla bunların zelil sayıldıklarını belirtmektedir. Hâkîm et-Tirmizî, Hz. Peygamber'in, aynı şekilde bir kişinin “Allah ve sen dilerse” tarzında dilemesini haram kıldığını, bu şekilde bir cümle kurmanın çok çirkin olduğunu ve hatta bunun Allah'a şerik yani ortak koşmak olduğunu oysa bütün irade ve dilemelerin sadece Allah tarafından yapıldığını, kulların meşiet ve dilemelerinin de Allah'ın meşiet ve dilemesine bağlı olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵³ Buna göre

¹³⁹ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 59.

¹⁴⁰ Müslim, “Cihâd”, 8; Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 128.

¹⁴¹ Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 10; Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 120.

¹⁴² Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 125; b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/267.

¹⁴³ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 95, 100.

¹⁴⁴ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 94; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilâzîz el-Hüseynî ed-Dımaşkı İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 1966), 1/178.

¹⁴⁵ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 108-109; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

¹⁴⁶ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 76; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

¹⁴⁷ Mâlik b. Amir el-Asbahi el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene* (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1994), 3/430; Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 124.

¹⁴⁸ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 78.

¹⁴⁹ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 121; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

¹⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebi Davud*, “Tahâret”, 4; Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 11.

¹⁵¹ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 119; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

¹⁵² Nesâî, “Half”, 6.

¹⁵³ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 91.

Yüce Allah dışındaki nesneleri tazim etmek veya kâinatı idare ederken bir bakıma Allah'a ortak aramak yasaklanmıştır.

7.7. Alışverişlerle İlgili Rivayetler

Fıkıh usulcülerine göre alışveriş ve sözleşmeler yapılırken, bunların İslam hukukunun aslî delillerine dayandırılması gerekir. Aslî delillerden hüküm çıkarılamadığı kimi yerlerde örf gibi ferî olarak da tabir edilen talî (ikincil) norm, delil ve teamüllere başvurulur. Bu sayede insanlardan sıkıntılar defedilerek kolaylık sağlanabilir.¹⁵⁴ Bu bağlamda Hz. Peygamber, insanların örf ve adetlere göre muamelede bulundukları kimi alışverişleri göz önünde bulundurarak bazı yasaklamalarda bulunmuştur. Nitekim o, alışveriş yapan taraflar arasında aldatma ve tartışma yaratacak bazı alışveriş çeşitlerini nehyetmiş ve insanların bu nevi alışverişlerden uzak durmasını istemiştir. Keza henüz tam olarak olgunlaşmayan meyvelerin satışının, satıcı ve müşteri arasında ihtilafa sebep olacak türden olabileceğine, bu sebeple nehyedildiğine dair rivayet bu bağlamda yorumlanabilir: “Henüz olgunlaşmadan hurma satmak... yasaklanmıştır.”¹⁵⁵ Aynı şekilde, hurma olgunlaşmadan ve kızarıp sararmadan, siyah üzüm tane ve salkımı su toplayıp kararmadan, buğday başaktan ayrılmadan satmak da nehyedilmiştir. Hakîm et-Tirmizî bu hususta şunu ifade etmektedir: “Olgunlaşmayan meyveyi satmak alıcıyı mağdur etme ve aldatma riski taşımaktadır. Bu ise nahak yere kul hakkına girmek demektir. Oysa insanlar, olgunlaşan meyveden tat alıp istifade edebilirler.”¹⁵⁶ Aynı şekilde Hz. Peygamber, kişinin “Şu hurma ağacının meyvesini şu kadar yıl, şu kadar parayla sana satıyorum, demesi anlamındaki *bey-i sinînin*,¹⁵⁷ ağaç üzerindeki olgunlaşmış taze hurmanın eski/kuru hurma karşılığında satılması olan *müzabenenin*,¹⁵⁸ maymunların satışı, maymun ve domuz derisi satışı, av ve çoban köpeği hariç köpeklerin satışının da haram olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁹ Bu nevi alışverişlerde tarafların aldanması ile fikhî yönüyle satışı caiz olmayan (gayr-ı mütekavvim) mallar bulunduğundan fâsid cinsinden değerlendirilmektedir.

Kur'an'ın ribâyî yasakladığı gibi Hz. Peygamber de ribânın her türlüşünün nehyedildiğini buyurmuştur.¹⁶⁰ Hz. Peygamber nesîe ribâsı tarzında yani vadeli olarak altının gümüşle tebdil edilerek satılmasını yasaklamıştır: “Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, eşit miktarda ve peşin olarak satılır. Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak faiz uygulaması yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir.”¹⁶¹ Usulcüler, hadiste geçen altı maddedeki uygulamanın haram oluşunu, bunların o günün şartlarında mübadele ve alışveriş yapılan gıdalar olmasına bağlamaktadırlar. Buna göre faiz sadece bunlarla münhasır değildir.¹⁶² Keza Hz. Peygamber insanları; faiz yemeyi, faizli işleme

¹⁵⁴ Zeydân, *el-Vecîz fî usûlî'l-fıkh*, 238; Ali Aslan Topçuoğlu, *Örf ve Âdetin İslam Borçlar Hukuku Hükümlerine Etkisi Üzerine Bir Tahlil: Hanevî Mezhebi Özelinde*, “International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic” 12/20 (2017), 231.

¹⁵⁵ Müslim, “Bey”, 50.

¹⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 4; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 67.

¹⁵⁷ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 67-68.

¹⁵⁸ Özel, *TDV Dinî Terimler Sözlüğü*, 2023, 2/166.

¹⁵⁹ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 67-69.

¹⁶⁰ Müslim, “Müsâkât”, 82, 106.

¹⁶¹ Buhârî, “Vesâyâ”, 23; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 129.

¹⁶² İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 05 Temmuz 2025.

şahitlik etmeyi, faiz işlemlerine aracı olup yazmayı, faizi yedirip besletmeyi de yasaklamış ve tüm bunların faiz günahını işlemeye yardım ve yataklık ettiklerinden Allah'ın lanetine maruz kalacakları¹⁶³ ikazında bulunmuştur. Hâkîm et-Tirmizî'ye göre bu nevi alışverişler haram olup fâsid sayılmaktadır. Keza Hz. Peygamber; borç vermesi karşılığında kişinin bir malı satın alması anlamındaki bey-i selef'i, bir kısmı elden ve nakit parayla bir kısmı da vadeli şekilde yani bir satışta iki şart koşma anlamındaki bey içinde bey'i, kişinin zimmetinde veya yanında bulunmayan malı satması manasındaki ma'dûmun bey'i,¹⁶⁴ kâr ve kazanç elde etmesi kaydıyla satın alınan malın zimmete geçirilmeden satışı, süte su katarak satma ile celallenin, sudaki balıkların ile hamile hayvanların içindeki canlıların satışını,¹⁶⁵ kişinin, halkın kullanımına açık olan ortak otlak/mera ve kırları satmasını, pazarlık yapanın üzerine pazarlık yapmasını¹⁶⁶ da yasaklamıştır. Tüm bu nevi alışverişlerde alıcı veya satıcının zarar görme ve mağduriyet yaşama ihtimali bulunmaktadır. Fakihler, cellale'nin et ve sütünün yenilebilmesi için; deve ve sığır benzeri büyükbaş familyasından olan hayvanların kırk gün, koyun-keçi benzeri küçükbaş hayvanların yedi gün, tavuk-kaz-ördek gibi evcil kümes hayvanlarının üç gün boyunca helal olan gıdalarla beslenmesi gerektiğini ifade etmektedirler.¹⁶⁷

7.8. Giyim Kuşamla İlgili Rivayetler

İslam Hukuku insanların giyim kuşamına dair birtakım düzenlemelerde bulunmuştur. Bu bağlamda ibadet esnasında erkek ve kadınların avret yerlerinin örtülmesini hüküm altına almış, kadınların ibadetler dışında da namahrem kişilerle alışverişlerinde, el-yüz gibi bazı uzuvlar hariç tesettüre bürünmesini önermiştir. Nitekim mümin kadınların örtünmesiyle ilgili Yüce Allah şu şekilde buyurmaktadır: “Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Dışarıda kalanlardan başka ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar...”¹⁶⁸ Kurtubî (ö. 671/1273), ayet inmeden önce kadınların örf ve adetlerine göre sadece başlarının arka kısımlarını örttüklerini, ayet indikten sonra, yakalarının üzerini örtecek şekilde başörtülerini bağladıklarını ifade etmektedir.¹⁶⁹ *el-Manhiyyât*'ta dile getirilen nehiylerin bir kısmı bu hususları ihtiva eder. Hz. Peygamber; oturuş, kalkış ve yürümelerinde kadın ver erkeklerin birbirlerini taklit etmelerini yasakladığı gibi, erkeklerin kadınlar gibi, kadınların da erkekler gibi giyinmesini nehyetmiştir.¹⁷⁰ Keza Hz. Peygamber insanların giyim kuşamda mutedil davranmalarını tavsiye etmiştir: “Altın takı takmak, ipek giysi giymek ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helal kılındı.”¹⁷¹ Bu rivayete göre Müslüman erkeklerin ipek ürünü giymeleri ve

¹⁶³ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Manhiyyât*, 73.

¹⁶⁴ Muhammed Tefvîk Ramazan Bûtî, *el-Buyû'u's-Şâi'a ve eseru'l-meb'i 'alâ şer'iyyetiha* (Dimaşk: Darü'l-fikr, 2010), 58; İsmail Bilgili, “İslam Hukukunda Ma'dûm'un Satışı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 217; Topçuoğlu, *Örf ve Âdetin İslam Borçlar Hukuku Hükümlerine Etkisi Üzerine Bir Tahlil: Hanefî Mezhebi Özelinde*, 236.

¹⁶⁵ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Manhiyyât*, 124.

¹⁶⁶ Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi el-Hacrî el-Mısırî Tahâvî, *İhtilâfû'l-'ulemâ'* (Beyrut: Darü'l-beşairi'l-İslamiyye, 1996), 3/140; Hâkîm et-Tirmizî, *el-Manhiyyât*, 78.

¹⁶⁷ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Manhiyyât*, 74-75, 78.

¹⁶⁸ Nûr 24/31.

¹⁶⁹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi' li-aşkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, 164M.S.), 12/230.

¹⁷⁰ Hâkîm et-Tirmizî, *el-Manhiyyât*, 88-89; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

¹⁷¹ Buhârî, “Libâs”, 25; Müslim, “Libâs”, 11.

gereksinim yokken altın madeniyle süslenmeleri haramdır.¹⁷² Hakîm et-Tirmizî, altın madeninin dünyada en değerli metal olduğunu, tarih boyunca bütün firavun ve zorbaların bu maden için mücadele ettiklerini, altının diktatörlüğü simgelediğini vurgulamaktadır. Hakîm et-Tirmizî şunu da eklemektedir: “Müstebit ve zorba insanlar dünyada en değerli şeylere sahip olmak isterler; kaplana binmek, altın takmak ve ipek giysi giymek gibi. Kaplan edinmek her kişinin kârı değildir. Bununla birlikte erkeklerin altın takmaları, dîbâc ve ipekten üretilen kumaştan yapılan giysi giymeleri Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Hakîm et-Tirmizî'ye göre buradaki tahrîm, erkeklerin bunu bir güç ve kibir göstergesi olarak kullanmalarına yöneliktir.¹⁷³ Ancak altın da ipek de kadınları süslediği için onlara helal kılındı. Zira kadınlar bunlarla övünse bile zorbalık yapmazlar. Öyle anlaşıyor ki bu nehiyle Hz. Peygamber, hem erkeklerin lüks, gösteriş ve israftan uzak durmaları hususunda ikaz etmekte hem de giymek amacıyla sıradan bir parça kumaş dahi bulamayan fakir insanları düşünmektedir.

7.9. Yiyecek İçeceklerle İlgili Rivayetler

İnsanlar beslenmeye muhtaç bir şekilde yaratılmışlardır. İslam'a göre, yeryüzünde yaratılan varlıkların insanlar için yaratıldığı ve onların istifadesine sunulduğu¹⁷⁴ daha önce vurgulanmıştı. Bununla birlikte Müslümanların haram olmayan gıdalardan istifade etmeleri gerektiği naslarda zikredilmiştir.¹⁷⁵ Usulcüler, naslardan yola çıkarak tüketilmesi nehyedilen gıdaları tespit etmişler veya birtakım kriterler koymuşlardır. Buna göre Hz. Peygamber, ıstılahta “hamr” olarak tabir edilen şarabın içilmesini nehyetmiştir. Aslında şarap Kur'an nassıyla haram kılınmıştır.¹⁷⁶ Ancak Hz. Peygamber; şarap içmekle birlikte onu satmayı, üzümü bu amaçla asîr haline getirmeyi, almayı, taşımayı nehyetmiştir. Buna göre *hamra* kıyasla bütün sarhoş edici nitelikte olan içecekler de haram kılınmıştır.¹⁷⁷ Hakîm et-Tirmizî, şarabın haramlığı ile ilgili ayet nazil olduktan sonra, Hz. Peygamber'in önlem olarak şerbet haline getirilen ve çeşitli küplerde saklanan her türlü içeceklerin içilmesini muvakkat olarak nehyettiğini, ancak sahabenin yavaş yavaş bu yeni duruma alıştıklarını gören Hz. Peygamber'in, Müslümanların sarhoş edici özelliği olan içecekler hariç, diğer şerbetleri içebileceklerini buyurduğunu belirtmektedir: “*Daha önce sizleri şerbetleri içmekten men etmiştim. Artık içebilirsiniz. Ancak sarhoş edici olanlardan içmeyin...*”¹⁷⁸ Hz. Peygamber toplumu rahatlatmış ve kap kakalarda sakladıkları çeşitli meyve sularını içebileceklerini buyurmuştur. Keza Hz. Peygamber gümüş kap kakalarda içilmesini,¹⁷⁹ taze hurma suyu ile olgunlaşmış hurma suyunun karıştırılarak içilmesini, fil kemiğinden istifade etmesini,¹⁸⁰ içki sofrasında toplanmasını,¹⁸¹ yenmesini,¹⁸² gümüş kaplarda içilmesini¹⁸³

¹⁷² Buhârî, “Merdâ”, 4.

¹⁷³ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 60-61.

¹⁷⁴ el-Bakara 2/29; el-Mâide 5/88; el-Mü'minûn 23/5.

¹⁷⁵ el-Mâide 5/3.

¹⁷⁶ el-Mâide 5/90.

¹⁷⁷ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 69-70.

¹⁷⁸ Müslim, “Eşribe”, 63, 65; “Edâhî”, 37.

¹⁷⁹ Buhârî, “Eşribe”, 28; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 62.

¹⁸⁰ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 76.

¹⁸¹ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 23; Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*, 2/769.

¹⁸² Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 82; Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Kahire: Merkezü Hecer li'l-buhûs ve'd-dirâsât, 2011), 7/434.

¹⁸³ Buhârî, “Eşribe”, 28; Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 62.

nehyetmiştir.¹⁸⁴ Hakîm et-Tirmizî'ye göre buradaki nehiyler tahrîm değil kerahet ifade etmektedir.

Sonuç

İslam Hukuk Usulü'nde kaynaklardan hüküm çıkarırken başvuru ve vaz' olduğu mana bakımından yasaklamayı ifade eden kavramlardan biri nehiydir. Literatürde emir ifade eden kavramlarla hükümler tahrîc edildiği gibi nehiyle de hükümler istinbat edilmektedir. Usulcüler, naslarda yer alan ve bir şeyin bırakıp terkedilmesini gerektiren mutlak nehyin sîgasının yasaklayıcı özellikle olduğu ve teklifi hükümlerden harama hakikaten, kerahet ve diğer nehiy nevilere ise mecazen delalet ettiği hususunda ittifak içindedirler. Ancak nehyin fevr ve tekrar gerektirip gerektirmediği gibi sîgasının fesâd ve butlana delaleti hususu da tartışmalıdır. Çoğunluğu oluşturan usulcüler, mutlak nehyin tekrar gerektirdiği görüşünü savunurken, bazı Hanefîler, imtinanın zaten tüm ömrü kapsadığını, dolayısıyla mutlak nehyin ayrıca tekrarı gerektirmeyeceğini iddia etmektedirler. Fevr hususunda da cumhur, nehyin derhal bıraktırmayı gerektirdiği görüşünü savunurken, bazı usulcüler "tekrar" şartıyla birlikte bunu kabul etmektedirler.

Hakîm et-Tirmizî, Hz. Peygamber'den varid olan nehiyleri *el-Menhiyyât* ismiyle telif haline getirmiştir. Onun tespitine göre buradaki nehiylerin bazıları tahrîm bağlamında zikredilirken, bazıları da kerâhete yöneliktir. Özellikle ibadet, yiyecek içecek ve bazı alışverişleri kapsayan nehiylerin tahrîm ifade eden rivayetler olduğu görülmektedir. Fıkıh usulü literatüründe, ibadetlerin geçerlilik ve geçersizlik şartları ile ibadet sırasında kaçınılması gereken hususlara dair bilgiler önemli bir yer tutar. Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât* adlı eserinde bazı nehiyleri bu konuya tahsis etmiştir. Aile hukuku da İslam'ın temel hedefleri arasında bulunmaktadır. Bu doğrultuda usul âlimleri, aile mahremiyetinin korunmasına dikkat çekmiş, kadın ve erkek arasında kurulacak olan evlilik akdinin geçerli olabilmesi için gerekli şartların yerine getirilmesine önem atfetmişlerdir. Aile bireylerinin mali hakları da İslam hukukunun koruması altındadır. Nafaka ve miras gibi hükümlerle bu güvence sağlanmıştır. İslam'ın temel maksatlarından biri de nefsin muhafazasıdır. Usulcüler bu kapsamda bedeninin korunmasını zaruri görmüşlerdir. Buna göre yeterli düzeyde beslenmek, akli melekeleri bozan sarhoş edici maddelerden uzak durmak gerekmektedir. Hayvan hakları İslam'ın dikkatle ele aldığı konular arasında yer alır. Hz. Peygamber hayvanlara şefkatle davranılmasını emretmiş ve kendilerini ifade etme yeteneği bulunmayan bu dilsiz varlıklara karşı merhametli olunması gerektiğini vurgulamıştır. İslam hukuku, bireylerin giyim kuşamına ilişkin bazı düzenlemeler de getirmiştir. Bu kapsamda ibadet sırasında erkek ve kadınların avret yerlerini örtmeleri zorunlu kılınmıştır. İnsan doğası gereği beslenmeye muhtaçtır. Hayatta kalabilmek için su, hayvansal ve bitkisel kaynaklı besinlere ihtiyaç duyar. Bu bağlamda usul âlimleri, naslara dayanarak hangi gıdaların haram olduğuna dair hükümler ortaya koymuş veya birtakım kıstaslar belirlemişlerdir. Hakîm et-Tirmizî *el-Menhiyyât*'ta bu hususa da değinmiştir.

Hakîm et-Tirmizî *el-Menhiyyât*'ta zikrettiği nehiylerin çoğunun muhakeme ve kritiğini yapmakta ve bunlardaki hükümlerin nakille birlikte akılla da idrak edilebileceğini

¹⁸⁴ Hakîm et-Tirmizî, *el-Menhiyyât*, 120.

vurgulamaktadır. Buna göre; adı geçen eserde nehyedilen hususların hemen hemen tamamı günümüz toplumlarına halen rehberlik edecek nasihatlerden oluşmaktadır. Şu hâlde Hz. Peygamber'den varid olup *el-Menhiyât*'ta dile getirilen nehiylerden tahrîm ve kerahete delalet edenlerin gereğini yapmak gerekir. Bunun yanında, fert ve cemiyetin ıslah ve irşadına yönelik yasakları da düstur edinip huzur ve güven merkezli kişi, aile ve toplumlar oluşturmak mümkündür.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. 8 Cilt. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akay, İhsan. “Bütün Yönleriyle Zemahşerî”. *Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Emir-Nehiy Sigaları Bağlamında Belâgat-Fıkh İlişkisi*. ed. Ömer Aslan - Hasan Özalp. 2/141-153. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2023.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Tahkiku'l-murâd fî enne'n-nehye yaktezi'l-fesâd*. thk. İbrahşm Muhammed Silfî. Kuveyt: Dârü'l-kütübi's-sakâfiyye, ts.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzâk Affî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982.
- Apaydın, H. Yunus. “TDV İslâm Ansiklopedisi”. *Nehiy*. 32/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *et-Takrîb ve'l-irşâd fî usûli'l-fikh*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ali et-Tayyib el-. *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*. thk. Halil el-Mis. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1982.
- Beğâvî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *et-Tehzîb fî'l-fikhi's-Şâfi*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvad. 8 Cilt. Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- Bereke, Abdülfettah Abdullah. “TDV İslâm Ansiklopedisi”. *Hakîm et-Tirmizî*. C. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Hilâfiyyât beyne's-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe*. 8 Cilt. Kahire: Ravza Neşriyat, 2015.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 24 Cilt. Kahire: Merkezü Hecer li'l-buhûs ve'd-dirâsât, 2011.
- Bilgili, İsmail. “İslam Hukukunda Ma'dûm'un Satışı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 8 (2006), 211-238.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Rabbani Yayınevi, ts.
- Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed el-. *Keşfu'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevi*. 4 Cilt. İstanbul: Şirketü's-sahâfeti'l-Osmâniyye, 1890.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dimaşk: Dârü'l-Mustafa, 2011.
- Bûtî, Muhammed Tefvîk Ramazan. *el-Buyû'u's-Şâi'a ve eseru'l-meb'i 'alâ şer'iyyetiha*. Dimaşk: Darü'l-fikr, 2010.
- Caner, Abdurrahman. *Estetik Operasyonlara Yönelik Fıkhî Bir Değerlendirme*. “Amasya İlahiyat Dergisi” 20 (2023), 232-263.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşli. Beyrut: Darü'n-nefâis, 3. Basım, 2012.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Burhân fî Usûli'l-fikh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- Çolak, Abdullah. “Naslarda 'Nehiy' Şekinde Gelen Yasakların Hükme Delaleti”. ed. Fikret Karaman. 1/277-296. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh (Abdullâh) b. Ömer b. İsa. *Ta'vîmü'l-edille fî'l-uşûl*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001.
- Deniz, Mehmet Ata. *Kur'an'da Gayr-i Sarîh Nehiy*. “Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi” 5/10 (2018), 13-31.
- Dûlâbî, Ebû Bîşr. *el-Künâ ve'l-esmâ'*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2000.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebi Davud*. thk. Şuayb Arvavût. Suudi Arabistan: Darü'r-risale'l-alemiyye, 2009.
- Erkoç, Tuba. *Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Emir ve Nehiy Hakkındaki Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-. *el-'Udde fî usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali b. Sir el-Mübareki. 5 Cilt, 1990.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi. Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.
- Gökçe, Ferhat. "İmam Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî Sempozyumu". *Klasik Arap Literatüründe İlk Otobiyografik Örnekler: Hakîm et-Tirmizî'nin Būdūvvü Şe'n İsimli Eseri*. 1/317-325. Ankara: İlahiyat, ts.
- Görgülü, Hasan Ali. *Nehyin Delalet Konusunda Usulcülerin Görüşleri*. "Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi" 2/25 (2012).
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen. *el-Menhiyyât*. thk. Ebû Hacı Muhammed es-Said b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2. Basım, 1986.
- Hallâf, Abdulvahhab. *İlmu usûli'l-fikh*. Kahire: Dârü'l-hadis, 2003.
- Hanbel, Ahmed b. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-hadis, 1995.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüdîdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1994.
- Hudârî, Muhammed. *Usûli'l-fikh*. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 2002.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşki. *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 2. Basım, 1966.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşki. *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebi ve Evlâdühü, 2. Basım, 1966.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslâm Hukuk Felsefesi*. çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet, 4. Basım, 2013.
- İbn Ebû Şeybe, Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muşanneff fî'l-eḥâdis ve'l-âşâr*. 21 Cilt. Riyad: Darü Künüzi İşbiliya, 2015.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Mısır: el-Mektebetü's-selefiyye, 1970.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî. *Lisânü'l-Mizân*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî, 1971.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî. *el-Kâfi fî fikhil-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. 5 Cilt. Suudi Arabistan: Darü'r-risale, 2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: Darü'l-maârif, ts.
- İbnü'l-Lahhâm, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Ba'li. *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-akkâmî'l-fer'ıyye*. thk. Abdülkerim Fudaylî. el-Mektebetü'l-asriyye, 1999.
- Kelvezânî, Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen. *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*. 4 Cilt. Mekke: Dârü'l-medenî li'tabâati ve'n-neşir, 1980.
- Koşum, Adnan. *İslâm Hukukunda Hayvan Hakları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 11. Basım, 2018.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Ḳur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, 164M.S.
- Mâlik b. Enes, Mâlik b. Amir el-Asbahi el-Medeni. *el-Müdevvene*. 4 Cilt. Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.
- Moğultay, Ebû Abdillâh Alâüddîn b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî. *el-İ'lâm bi-sünnetihî 'aleyhisselâm şerhu Süneni İbn Mâce*. 5 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizar Mustafa el-Baz, 1999.
- Münzirî, Zekiyyüddîn Abdülâzîm b. Abdilkavî b. Abdillâh. *et-Terğîb ve't-terhîb*. 4 Cilt. Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*. Kahire: Dârü ihyâi't-turâsî'l-'arabî, 1955.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şelebi. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim*. 18 Cilt. Beyrut: Darü ihyâi'turâsî'l-arabî, 1972.
- Orhan, Fatih. *Nehyin Muktezası: Yasaklanan Fiilin Hükmü ve Hukukî Sonuç Doğurması*. "İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi" 30 (2017), 71-91.
- Özel, Ahmet. *TDV Dinî Terimler Sözlüğü*. 2 Cilt. Ankara: İSAM Yayınları, 2023.
- Özsoy, İsmail. "Faiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 05 Temmuz 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz>
- Râzî, Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *el-Mahsûl fî 'ilmi 'usûli'l-fikh*. thk. Taha Cabir Feyad el-Ulvânî. 6 Cilt. Müessesetü'r-risâle, 1997.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Mısır: Matbaatü's-saâde, ts.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Temhîdû'l-fusûl fî'l-usûl*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-ma'rife, ts.
- Siğnâkî, üsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî. *en-Nihâye şerhu'l-Hidâye*. 25 Cilt. Mekke: Camiatü Ümmü'l-kurâ, 2016.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-maârif, 2010.
- Şabân, Zekiyyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. thk. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *İrşâdû'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*. thk. Şeyh Ahmed İzzu. 2 Cilt. Dimaşk: Darü'l-kitabî'l-arabî, 1999.
- Şîrâzî, Ebü İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Lüma' fî usûli'l-fikh*. Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.
- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Misrî. *İhtilâfî'l-'ulemâ'*. 5 Cilt. Beyrut: Darü'l-beşairi'l-İslamiyye, 1996.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b Sevre. *el-Câmiu's-Sahîh*. 5 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebi, 1975.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. *Örf ve Âdetin İslam Borçlar Hukuku Hükümlerine Etkisi Üzerine Bir Tahlil: Hanefî Mezhebi Özelinde*. "International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic" 12/20 (2017), 223-260.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. *Gayrimüslimlerle Sosyal İlişkiler Hakkında İslâm Hukuku Açısından Bazı Mülâhazalar*. "Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi" 3/10 (ts.), 584-596.
- Üdeh, Abdulkadir. *et-Teşrî'u'l-cinâiyî'l-İslâmî*. 2 Cilt. Dimaşk: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, 3. Basım, 2013.
- Vâilî, Muhammed b. Hamûd el-. *Buğyetü'l-muktasîd şerhu Bidâyetü'l-müctehid*. thk. Kamile el-Kevari. 16 Cilt. Beyrut: Darü İbn Hazm, 2019.
- Yiğit, Metin. *Ebü Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2013.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. nşr. Muhammed Eymen eş-Şebrâvî. 18 Cilt. Kahire: Darü'l-hadîs, 2006.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*. 8 Cilt. Dârü'l-kütübî, 1994.

Zeydân, Abdülkerim. *el-Vecîz fi usûli'l-fıkh*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, 2014.

Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*. 10 Cilt. Dimaşk: Darü'l-fıkr, 2. Basım, 1985.